

Lise Busk-Jensen

Veje og vildveje i feministisk litteraturvidenskab

Den nye feminisme, der opstod i 1960erne som både en politisk bevægelse og et akademisk forskningsområde, kom fra USA, hvor den også stadig har sine stærkeste bastioner. Det er på de amerikanske universiteter, de nye teorier udformes, selv om de for en stor dels vedkommende består af ideer importeret fra Europa, og det er fra de samme universiteter, strømmen af konkurrence-dygtige publikationer udgår, i øvrigt ofte produceret af forskere der ligeledes er importerede og har deres baggrund og uddannelse andetsteds fra. Det lykkedes for feminismen i løbet af blot en enkelt forskergeneration at skaffe sig indpas på universiteterne med egne studieprogrammer og lærere, og skønt ikke alle visioner fra den tidlige fase er virkeliggjort, har feminismen alligevel haft større medgang, end man havde kunnet forvente, og klaret sig bedre end andre tilsvarende strømninger fra samme periode som f.eks. marxismen.

Fra begyndelsen af 1990erne har der imidlertid bredt sig en krisestemning i amerikansk universitetsfeminisme, som efterhånden også har kunnet mærkes hos os i Europa. Årsagen er, at grundlaget for feminismen anfægtes med stigende intensitet af feministerne selv. I bevægelsens opbygningsfase stod kvinderne sammen om at bekæmpe diskrimination og kritik fra mændenes side, men nu har de i stedet vendt sig imod hinanden med hele den voldsomhed og forbitrelse, der karakteriserer en borgerkrig.¹

I USA har opgøret tre hovedtemaer, dels sorte og andre etniske kvindegrubbers angreb på feminismen for kun at repræsentere hvide middelklassekvinders interesser, dels poststrukturalistiske feministers angreb på feminismen for at konstruere sig selv på modernitetens forældede epistemologiske grundlag som en del af dens 'store emancipationshistorie' og endelig den biologikritiske feminisme eller tværseksualitetsteoriens angreb på feminismen for selv at opretholde det biologisk begrundede heteroseksuelle kønssystem, den påstår at ville bekæmpe. Kampen står i alle tre tilfælde om feminismens nøglebegreb: kvinden. Hvem kan påstå, at de repræsenterer kvinder, og hvilken form for reel eksistens kan en 'kvinde' overhovedet siges at have.

Nogle af disse strømninger har været mærkbare i amerikansk feminisme siden begyndelsen af 1980'erne, og de har også med visse modifikationer sat dagsordenen for de europæiske og danske diskussioner. Forskelle i demografi, historie og social struktur betyder, at race- og etnicitetsspørgsmålet foreløbig ikke har spillet en fremtrædende rolle i europæiske lande som Danmark,² men derfor har vi sikkert heller ikke været fuldt opmærksomme på, i hvor høj grad disse spørgsmål ligger bag de amerikanske diskussioner, som vi i øvrigt lader os inspirere af.³ Derimod har poststrukturalistisk feminisme⁴ haft stor gennemslagskraft i Europa, hvor den oprindeligt også er udviklet af franske teoretikere som Kristeva og Irigaray under inspiration af Lacan, Foucault, Derrida m.fl. Toril Mois bog fra 1985, *Sexual/Textual Politics*, som med sin engagerede argumentation for de poststrukturalistiske teorier fik betydelig international indflydelse, blev igang sættende for diskussionen i Danmark.⁵ Videreførelsen af postfeminismen i biologikritisk retning med udgangspunkt i Judith Butlers og Donna Haraways arbejde har også sat sig spor her.⁶

Den selvrefleksive og metakritiske kurs, som feminismen hermed er slået ind på, fører bort fra de traditionelle fagområder, som den oprindeligt var en metode til at udforske. Universitetsfeminismen var i begyndelsen en synsvinkel blandt flere inden for fag som litteraturvidenskab, politisk teori, historie og psykologi, men den nye interesse for epistemologi og begrebsanalyse har ført den i en mere filosofisk retning. Samtidig betyder feminismens optagethed af egne forudsætninger, at den afgrænses som et selvstændigt emne inden for den nye fagdisciplin, som i USA blot kaldes 'theory'. De teoretiske diskussioner om feminismens grundlagsproblemer overskygger for tiden de politiske og fagpolitiske mål om social ligestilling og videnskabelig beskæftigelse med kønsrelaterede emner, som feminister i 1970'erne formulerede. For den feministiske litteraturkritik betyder det, at den i dag er en mindre afdeling af det store felt, som sammenfattende kaldes feministisk kritik og teori.

De ofte barske konfrontationer over, hvad begrebet 'kvinde' indeholder, og hvilke af de nye feministiske fraktioner, der kan gøre krav på retten til arvesølvet, har på den ene side gjort feministisk teori til et levende og spændingsfyldt forskningsområde; efter Teresa De Lauretis mening er feminismen simpelthen identisk med sine egne indre modsætninger, »den feministiske teoris historiske udvikling og særlige forskel består i disse konfrontationer«, skriver hun.⁷ Andre fremtrædende feministiske teoretikere er på den anden side bekymrede over teoriens selvstændiggørelse i forhold til feminismen som politisk og faglig strømning. Mange har benyttet lejligheden til at rekapitulere feminismens historie, ofte i form af deres personlige historie som forskere, for at fastholde de oprindelige ideer og gennemtænke deres teoretiske positioner på ny.⁸

Krisestemningen er også dukket op i dansk feminisme. Når Dorthe Gert Simonsen konstaterer, at betydning for poststrukturalismen er »som et stykke vådt sæbe i fedtede fingre«,⁹ mener hun det ganske vist positivt: efter poststrukturalismen er ingen betydninger mere stabile, der er kun den stadige forskelssætten, hvorfor kvinder heller ikke kan lukkes inde i nogen stabil identitet. Det viser sig imidlertid svært at formulere et positivt feministisk perspektiv i forlængelse af denne tankegang. Poststrukturalismen kan bruges som magtkritik, konkluderer Simonsen, fordi den ryster alle faste positioner og ideologier og derfor også dem, som magten hviler på, men hvad der kommer ud af disse rystelser, forbliver uvist. Det kan man ikke sige noget om inden for poststrukturalismens ramme, fordi man da ville pege på en ny ideologisk, politisk og måske materiel konstruktion, som altid allerede ville være under fornyet dekonstruktion. Artiklen afsluttes derfor med den karakteristiske retoriske gestus, som poststrukturalismen gerne lader sig nøje med: »Kvindeforskningens emancipatoriske sigte ligger [...] i at skabe nye fiktioner og nye sandheder om både kvinder og mænd« (loc. cit., p. 47); det positive udsagn gælder kun den stadige forskelssætten: fiktion/sandhed, kvinder/mænd, ny/gammel.

Signe Arnfreds relevante kommentar hertil er, at det bliver markedskræfterne, der tager over, når de eksplicite magtkonstruktioner bryder sammen;¹⁰ poststrukturalismen frigør mænd og kvinder fra det personlige og civile livs krops- og kulturbundne identitetsmarkører, men kun for at klargøre dem til et marked der ikke efterspørger andre egenskaber end arbejdskraft og forbrugsevne.

I sin klare fremstilling af de poststrukturalistiske teorier sammenligner Dorthe Gert Simonsen træffende den feministiske debat i Norden med et »Skandinavisk Disneyland«, fordi poststrukturalismen i så høj grad er et amerikansk fænomen (loc. cit., p. 31). Man fristes til at sammenholde denne ene gode metafor med den anden allerede nævnte, hvor poststrukturalismen karakteriseres som 'et stykke vådt sæbe mellem fedtede fingre', en karakteristik der er sat som overskrift for hele artiklen. Da artiklen umiddelbart gør de amerikanske poststrukturalistiske standpunkter til sine egne, er det nærliggende at læse titelmetaforen som udtryk for et modsatrettet, men undertrykt ubehag ved den importerede, effektive argumentationsmaskine. Det er ubehageligt at have fedtede fingre og rart at få dem vasket rene med sæbe, hvilket faktisk lykkes hver dag for de fleste ved håndvasken. På samme måde kan man opleve ubehag ved poststrukturalismens fuldstændige betydningsrelativisme og en tilsvarende glæde ved i alt fald momentant at få orden i sine begreber ved hjælp af videnstilegnelse og rationel tænkning, hvilket, vil jeg hævde, faktisk også ofte kan lykkes.

Debatindlægget »Er feminismen en død sild?« fra *Kvinder, Køn & Forskning* 1, 1998, er et eksempel på, at krisen kan udarte til råvildhed. Forfatteren kalder det en gammel nyhed, at »kvinden« ikke eksisterer« og konstaterer, at »alle definitioner på køn [...] må opgives«,¹¹ men herefter får hun øje på, at livet halter sørgeligt efter teorien. »Selv om jeg afviser kategorierne »mandlig« og »kvindelig« er de stadig bestemmende for mit liv« (loc. cit., p. 79). Desuden synes feminismen at blive skyllet ud med det poststrukturalistiske badevand: »Det er svært at argumentere for feminismens eksistensberettigelse, når der ingen »kvinder« er at befri«, sukker forfatteren. Også hun har kun den karakteristiske poststrukturalistiske retorik at gribe til som konklusion, hvor frigørelsen klares pr. anførselstegn, idet feminisme erstattes af »feminisme«: »Selv om feminismen måske er ved at lide døden, så er det emancipatoriske potentiale stadig til stede i den poststrukturalistiske »feminisme«, der endnu ikke er defineret. Og som måske ikke behøver at blive det?« (ibid.) For poststrukturalisten synes intet mere at kunne slås fast med sikkerhed, ikke engang forfatterens navn. Artiklen er trykt under signaturen Helle Hygum, men i Det Kgl. Biblioteks eksemplar er Hygum overstreget og erstattet af et håndskrevet Husum. Måske er denne usikkerhed om forfatternavnet tænkt som en underfundig eksemplificering af poststrukturalismens teori om forfatterens død, om umuligheden af at definere kvinden ved hendes borgerlige identitet eller om det spaltede subjekt, der gør enhver udsigelsesposition usikker.

De radikale poststrukturalistiske teorier har haft overbevisnings- og fascinationskraft nok til at kaste det feministiske forskningsmiljø ud i visioner om alle køns- og andre forskelles endelige sammenbrud. Disse visioner får imidlertid erfaringen om virkelighedens træghed til at virke des mere lammende og mindsker interessen for at beskæftige sig med de realiteter, som halter efter teorierne. Hvis man ikke har feministisk filosofi som sit primære interesseområde, men ønsker at bruge feminismen som teoretisk grundlag og redskab i bearbejdelsen af et andet fagområdes empiriske materiale, er det nødvendigt at danne sig nogle mere konkrete og virkelighedsorienterede forestillinger om, hvad nøglebegreber som 'kvinde', 'køn' og 'feminisme' kan betyde i dag og har betydet historisk set, således at disse begreber kan blive anvendelige i et analytisk arbejde.

Hensigten med min artikel er at forfølge nogle af de generelle diskussioner inden for feminismen, som jeg foreløbig har antydnet i omrids, for at overveje, hvilken betydning de har eller kan få for den feministiske litteraturforskning, som er mit eget forskningsområde.

Forskel på kvinder

Den etniske kritik af feminismen fremkom i USA samtidig med, at den nye feministiske litteraturkritiks første hovedværker¹² begyndte at udkomme. Sorte feministe gjorde øjeblikkelig opmærksom på, at disciplinen havde racemæssig slagside. De påpegede, at feministernes interesse for oversete kvindelige forfattere ikke omfattede nogen sorte forfattere og at ingen sorte litteraturkritikere indgik i det nye faglige miljø. Skønt den feministiske litteraturkritik som en del af sin politiske retorik hævdede, at den talte om kvindelitteratur i almindelighed og på vegne af alle kvindelige læsere og forfattere, konstaterede sorte kritikere og forfattere, at den kun bestod af hvide feministe som derfor skønt uafvidende kunne angribes for racisme.

Barbara Smith bemærkede i artiklen »Towards a Black Feminist Criticism« fra 1977, at sorte kvindelige forfattere er dobbelt oversete, dels som sorte af hvide feministe, dels som kvinder af de sorte mandlige kritikere, som på det tidspunkt allerede havde arbejdet med sort litteratur af mandlige forfattere i flere årtier.¹³ Smiths artikel blev banebrydende for en hurtigt fremvoksende sort feministisk teori, som i hovedtrækkene fulgte den hvide feminismes mønstre. Sorte feministe kritiserede den etablerede litteraturkritik for at overse og misrepræsentere sorte kvinder, hvorefter de påbegyndte arbejdet med at genopdage de sorte kvindelige forfattere og fortolke dem ind i en egen sort kvindelitterær tradition.¹⁴

Der var dog ikke kun tale om, at hvide kvindelige forfattere blev udskiftet med sorte. »Den sorte feministiske litteraturteori går ud fra den antagelse, at sorte kvinder oplever en særlig form for undertrykkelse både i den diskursive og den ikke-diskursive praksis, fordi de på en gang er ofre for sexismen, racismen og som en forlængelse heraf klasseundertrykkelse«, skrev Valerie Smith (loc. cit., p. 317). Undertrykkelse af sorte kvinder er ikke rent additiv, raceundertrykkelsen lægges ikke kun oven i køns- og klasseundertrykkelsen, de tre former for undertrykkelse er indbyrdes afhængige: »betydningen af det at være sort i dette land [USA] former på en dybtgående måde køns erfaringen [experience of gender], ligesom kvindernes livsbetingelser uundgåeligt påvirker raceerfaringen« (ibid.). Som et eksempel på den problematiske forbindelse, som race og køn indgår, nævner Valerie Smith, at sorte kvinder i hvid feministisk litteraturteori ofte pålægges at repræsentere den bogstavelige krop og kvindelivets materielle niveau, netop på det tidspunkt hvor kønnet i feminismens postmoderne fase blev reduceret til sproglige figurer og immaterielle tegn (loc. cit., p. 316).

Denne kritik rammer også poststrukturalismens nye biologikritiske retning. Margaret Homans viser i forlængelse af Smith, at »sorte kvinder har fået på-

lagt den kulturelle opgave at kropsliggøre den hvide kulturs krop«. ¹⁵ Når Haraway i »A Manifesto for Cyborgs« ¹⁶ og Butler i *Gender Trouble* skal bruge kropslige eksempler, som kan retfærdiggøre kritikken af de biologisk funderede kønsteorier, er det de sorte kvinder, der må lægge krop til. I første kapitel af *Gender Trouble*, hvor Butler rejser sin centrale argumentation imod forestillingen om en kvindelig identitet som et stabilt grundlag for feminismen, gør hun det ved at henvise til alle de andre identitetspositioner, som en sådan 'kvindeidentitet' nødvendigvis må udelukke. Historisk set er det imidlertid netop de sorte kvinder, der har formuleret denne kritik mod feminismens kvindebegreb for at udelukke deres anden identitetsposition. Butler bygger altså sin dekonstruktion af feminismens kvindeidentitetsbegreb på de sorte feministers kvindeidentitet. ¹⁷ Tilsvarende bruger Butler i slutningen af kapitlet (*GT*, p. 22) en af Aretha Franklins sange, »You make me feel like a natural woman«, som eksempel på, at den naturlige kvinde er en fiktion, fordi først mødet med den anden, får kvinden til at føle sig som kvinde. Den 'naturlige' identitet, lyder Butlers skarpsindige argumentation, dannes først fra det øjeblik, hvor kvinden bliver en del af det binære, heteroseksuelle kønssystem. Og igen er det en sort kvinde (sangerinden), der må lægge krop til. ¹⁸

Sorte feministers angreb på den hvide feminisme for racisme var til tider meget voldsomme og bitre. I sin gennemgang af feminismens historie siden 1960'erne citerer Susan Gubar en række sorte kvinder, der i hadefulde vendinger erklærede, at de betragtede hvide kvinder som deres primære undertrykkere. ¹⁹ En af de første væsentlige udgivelser fra sorte feminister var antologien *This Bridge Called My Back* fra 1981 redigeret af Cherríe Moraga og Gloria Anzaldúa, hvis titel hentyder til, at sorte kvinder har lagt ryg til den bro, på hvilken sorte mænd fra borgerretsbevægelsen og hvide kvinder fra kvindebevægelsen har fundet sammen. Gubar giver på sin side selv udtryk for skuffelse over, at de sorte kvinder vendte sig imod de hvide feminister i stedet for at gøre fælles front med dem mod mandssamfundet.

Den alliance mellem 1960'ernes sorte mandligt dominerede borgerretsbevægelse og den hvide kvindebevægelse, som forbitrede sorte feminister, har Showalter også fremhævet i en af sine artikler om feminismens historie, »A Criticism of Our Own«, ²⁰ eller rettere hun har påvist, hvordan de to retninger inden for litteraturkritikken, den sorte og den feministiske, har gennemløbet de samme faser, den sorte blot en generation før feministerne. Før deres respektive 'bevægelser' blev dannet var de potentielle tilhængere, både de sorte mandlige og de hvide kvindelige kritikere, integrationister. Sorte kritikere som Richard Wright afviste, at amerikanske negre havde noget til fælles, de var amerikanere som alle andre; på samme måde tilsluttede kvindelige kritikere før kvindebevægelsen sig en androgyn poetik, der byggede på ens standarder

for begge køn. Black Power-bevægelsen initierede imidlertid ideen om en særlig sort kunst og sort æstetik, der ikke kunne vurderes med den hvide kunsts normer, en tankegang som i de fransktalende lande havde været kendt siden 1940'erne som 'négritude'-bevægelsen. Hertil svarede inden for feminismen kritikken af den litteraturkritiske tradition for at marginalisere kvinderne og ideen om en kvindelig æstetik, som efter Showalters mening ontologiserede og dyrkede kvinders kultur på samme måde, som de sorte dyrkede sort æstetik. Svagheden i denne anden fase var for begge bevægelser vedkommende det essentialistiske og romantiske syn på henholdsvis sorte mænd og hvide kvinder.²¹ Begrebet om sort identitet forsvandt ud af sort litteraturkritik, da racebegrebet blev centralt, fordi de sorte nu kun var en blandt USA's mange racer. På samme måde har poststrukturalismens interesse for 'forskelle' i almindelighed afviklet ideen om en kvindelig identitet, som jeg skal komme nærmere ind på i det følgende.

Showalter havde selv i sit hovedværk, *A Literature of Their Own* fra 1977, fremlagt et af de første udkast til en feministisk poetik, en teori om kvindelitteraturens historiske udvikling gennem tre faser: den feminine (tilpasningsfasen), den feministiske (oprørsfasen) og den kvindelige (identitetssøgningsfasen). Denne teori havde Showalter overtaget direkte fra studier i den sorte subkulturs udvikling, hun henviser til Robert A. Bones: *The Negro Novel in America* (1958).²² Bones bog blev dog netop samtidig stærkt kritiseret af de sorte feminister for dens nedgørende syn på sorte kvindelige forfattere, »et af de værste eksempler på hvid racistisk pseudovidenskab«, skriver Barbara Smith.²³ Showalter ændrede da også selv fokus få år efter, hvor hun udviklede den metode til læsning af kvindelitteratur, som hun kalder gynokritik.²⁴ I »A Criticism of Our Own« definerer hun den gynokritiske metode ved dens interesseområde, som er repræsentationen af de særlig kønsrelaterede sider af kvinders liv i deres litteratur: moderskabet og dets værdisystem, forholdet mellem køn og litterær genre og forholdet mellem kvinders skrift og den mandlige litterære tradition. Denne sidstnævnte side af gynokritikken blev først udfoldet i stor målestok af Gilbert og Gubar.²⁵ Gynokritikken, som Showalter adskiller fra 'den kvindelige æstetik', kalder hun den feministiske litteraturkritiks tredje fase, hvorefter sammenligningen med den sorte tradition ophører. Hun fortsætter med at benævne yderligere to faser, den franskinspirerede gynesys, som Alice Jardine lancerede med sin bog af samme navn,²⁶ og som fokuserer på den feminine position i filosofi, lingvistik og psykoanalyse, og den sidstkomne femte fase, som fokuserer på kønssystemet [gender criticism].²⁷

Den sorte borgerretsbevægelse var altså både politisk og teoretisk en fødselshjælper for feminismen, skønt de to grupper, sorte og kvinder, på det afgørende punkt ikke stod i samme situation: de sorte var undertrykt som minoritet

af den dominerende hvide majoritet, medens kvinder aldrig har været en minoritetsgruppe, tværtimod. Når Showalter i *A Literature of Their Own* kunne overse en så selvfølgelig kendsgerning og skrive, at det »er vigtigt at se den kvindelige litterære tradition [...] i forbindelse med [...] de måder, enhver minoritetsgruppe finder sin udvej for at udtrykke sig selv«(loc. cit., p. 11), viser det kun i hvor høj grad hun støttede sig til de sortes subkulturteori; hun kom til at overtage formuleringer, der ikke passede til kvindernes virkelighed.

Den støtte, som feminismen i sin etableringsfase fik fra den sorte borgerretsbevægelses politiske filosofi, giver den nu selv i sin poststrukturalistiske version videre til udviklingen af den postkolonialistiske teori. Poststrukturalismens fokusering på forholdet mellem subjektet og 'den anden', som i Foucaults og Derridas teorier betragtes som et herredømmeforhold, anvendes af den poststrukturalistiske feminisme som en grundmodel for forholdet mellem det mandlige subjekt og kvinden som den anden,²⁸ og denne figur gentages i postkolonialistisk teori som et forhold mellem en vestlig kolonimagt repræsenteret af en mandlig magthaver og det koloniserede tredje verdensland repræsenteret af en kvindelig 'subaltern'. Den subalterne, som i denne forbindelse er betegnelsen for en indisk soldat, der skulle udføre de hvide koloniserers vilje, bruges af Spivak som figur for mennesker, hvis kulturelle identitet er gjort tavs, mennesker i den (post)koloniserede tredje verden, kvinder i den (post)patriarkalske verden eller begge dele: kvinder i den tredje verden. Indisk-amerikanere som Spivak og Chandra Talpade Mohanty, mexikansk-amerikanere (chicanas) som Gloria Anzaldúa og kinesisk-amerikanere som Rey Chow analyserer, hvordan den vestlige verden har konstrueret sin egen position som kulturens subjekt ved at lokalisere tredje verdens kulturer som 'de andre'.²⁹

Feministisk postkolonialisme åbner for, at feminister fra mange tredje verdenslande kan synliggøre deres kulturelle og litterære baggrund, men i den proces bliver positionen som 'den anden' ikke ved med at føles tilfredsstillende. Chandra Talpade Mohanty fremhæver således, at tredje verdens forfattere er forskellige, og at de skal læses i deres lokale kontekst.³⁰ Hvis postfeminismens begreb om kvinden som 'den anden' i filosofisk forstand har været fødselshjælper for den feministiske postkolonialismes begreb om tredje verdenskvinden som 'den anden' i kulturel forstand, ser det nu ud til, at tredje verdens kvinder vil frigøre sig fra denne andethedsposition og gøre brug af nogle af feminismens tidligere ideer om kulturel identitet og egne litterære traditioner. Sorte feministers kritik af feminismen for at være skjult racistisk har således udviklet sig til et multikulturelt feministisk engagement i at opdyrke kvinders meget forskelligartede kulturelle og litterære traditioner. Hvor mod-

sætningen i 1970erne var mellem sort og hvid, og race var synonym med sort, er billedet nu mere facetteret, og race er snarere blevet synonym med forskel.

Race- og kønsteoriene er efterhånden vævet så tæt sammen, at Gubar taler om et snarligt »'raceskift' i den feministiske litteraturkritik«, men det er ikke kun et resultat af den blomstrende forskningsaktivitet i de forskellige minoritetsgrupper. Deres aggressive angreb på feminismen for racisme har gjort mange hvide feminister frygtssomme eller ligefrem tavse af skræk for at »sige det forkerte, at lyde som en racist«, mener Gubar. Hun ser mange eksempler blandt professorer og studenter på, at man lydigt indordner sig under kravet om altid i sin synsvinkel at inkludere »race, klasse, køn, seksualitet og nation i litanier, der ofte ender som artikler med deprimerende knæfald for den holdning, at man uden videre kan forkaste et bestemt litterært eller teoretisk værks ideer, blot fordi dette værk undlader at diskutere *x* (udfyld selv den tomme plads med - biseksuelle anglopakistanske mødre, den heteroseksuelle arbejderklasse, foreningen af Jøder-for-Jesus i Nashville og så videre)«. ³¹ Gubar udtrykker her også indirekte bekymring for det pres på den litterære kanon, der opstår, når mange forskellige kulturer vil have hver deres hovedværker inkluderet, en bekymring som minder om Harold Blooms i *The Western Canon*, ³² for hvem dog feministerne er de primære uretmæssigt indtrængende med deres kvindelitteratur.

I forhold til Gubar har Margaret Homans et mere positivt syn på den sorte kritik af feminismen. I artiklen »Race, køn og kvindelige forfattere i USA«, trykt i dette nummer af *K&K*, beskriver Homans de sorte feministers bidrag til den amerikanske kvindelitteraturforskning som frigørende, fordi deres sammensatte baggrund, hvor race- og klassetilhørsforholdet betyder lige så meget som kønnet, 'afessentialiserer identiteten'. »Anvendeligheden ved en betegnelse som »afrikansk-amerikansk kvindelig forfatter« består i, at den forhindrer alle i at antage, at én betegnelse er mere privilegeret end de øvrige«. ³³ Homans kritiserer Showalters »gynokritik med dens essentialiserende antagelser om kønsidentitetens uforanderlighed og med dens teoretiske naivitet i antagelsen af, at sproget er et transparent medium for den slags repræsentation« og tilslutter sig i stedet Susan Stanford Friedmans nyligt udviklede idé om, at kvinders identitet metaforisk kan forstås som geografiske positioner. Homans citerer Friedmans bestemmelse af dette identitetsbegreb: »Denne nye geografi implicerer en bevægelse bort fra selvets allegorisering i betydningen organisme, stabile centre, kerner og helhed til en diskurs om spatialiserede identiteter i uafbrudt bevægelse«. ³⁴

Friedman opridses i sin artikel seks forskellige diskurser, som dels kronologisk hænger sammen med feminismens udvikling, dels udgår fra hver deres positionelle identitet. Om alle seks gælder, at de artikulerer indre modsætning-

ger: 1) multipel undertrykkelse af forskellige forhold (race, klasse, religion, seksualitet, national oprindelse), 2) multipel subjektivitet (identiteten kombinerer alle de nævnte forhold), 3) multipel og konfliktuel subjektivitet (de mange led i personligheden er i indre konflikt), 4) flydende, relationel subjektivitet (identiteten bestemmes af personlighedsniveauernes stadigt skiftende relation til hinanden), 5) positionel subjektivitet (identiteten skifter efter situationen) og 6) hybrid subjektivitet (kultursammenstød poder nye kulturelle elementer på identiteten).³⁵

Friedmans identitetsbegreb er et svar på den etniske og poststrukturalistiske kritik af feminismen, men det er for mig at se tvivlsomt, hvad de seks diskurstyper kan bruges til. Systematiseringen bygger f.eks. ikke på nogen psykologisk teori, skønt begrebet identitet dog først af alt er psykologisk, og den synes også at implicere et lige så naivt forhold mellem subjekt og omverden, som Homans kritiserer i Showalters teori om sprog og repræsentation. Friedmans identiteter og diskurser er som samlesæt af erfaringsklodser, hvor hverken erfarings- eller samleprocessen er medreflekteret. Det kan undre, at en psykoanalytisk trænet teoretiker som Homans kan finde teorien brugbar, men hun giver selv en slags forklaring i sin artikel, når hun understreger, hvor central diskussionen om »hvordan menneskelig eller kønslig identitet dannes« er i USA, fordi »USA er fuld af sådanne dobbelt og tredobbelt forbundne identiteter«. ³⁶ Identitetsspørgsmålet er politisk sprængfarligt i USA, og den politiske diskurs er åbenbart den mesterdiskurs, som alle øvrige diskurser må indrette sig efter.

Det almene resultat af den multietniske kritik af feminismen, som den fremgår af Homans' og Friedmans artikler, og som betyder, at ethvert transhistorisk kvindebegreb nedbrydes, og at kvindebegrebet bindes til den enkelte kvindes historiske situation, kan jeg fuldt ud tilslutte mig. Det forekommer mig til gengæld at være en selvfølgelighed i alt fald i en europæisk og dansk sammenhæng. Selv i 1970'erne bekendte kun de mest rabiate feminister sig til en transhistorisk kvindelighed og kun i propagandistisk øjemed. Det er efter min mening urimeligt at påstå, at Showalter var en af dem. Hvis det i Showalters og andre feministiske pionerers tekster momentant har kunnet se ud, som om de byggede på et sådant monolitisk kvindebegreb, så var det ofte kun for i den tidlige fase at få isoleret og dermed tydeliggjort kønssynsvinklen; tyve år efter er det selvsagt lettere at nuancere begreberne.

Essentialisme og universalisme

Den sorte kritik af feminismen og den interesse for sort litteratur, den førte med sig, fik som allerede antydnet to modsatrettede resultater. På den ene side

genoplivede og fornyede den de klassiske feministiske positioner, men på den anden side banede den også vej for poststrukturalismens angreb på feminis- mens centrale begreb om den kvindelige identitet.

Både i USA og Europa meldte de første træthedstegn i forhold til 1970er- feminismen sig i begyndelsen af 1980erne, hvor en ny generation af kvinder igen ønskede at vedkende sig sider af den klassiske kvinderolle, som feminis- men havde forkastet: brugen af makeup og feminin påklædning, ønsket om parforhold, mand og børn. Dette nye standpunkt blev kaldt 'postfeminisme'.³⁷ I den situation blev sorte kvindelige forfatteres litteratur et velkomment nyt materiale for feminismen i USA. Den sorte litteratur viste sig at være righoldig og ofte af høj kvalitet; den repræsenterede altså en ny overset eller glemt litte- ratur til erstatning for den 1800tals især britiske kvindelitteratur, der havde været den feministiske litteraturforsknings første hovedemne. Den sorte kvin- delitteratur handlede tilmed i høj grad om den samme identitetsproblematik.

Sorte feminisme banede imidlertid også vejen for poststrukturalismen, for idet den hævdede, at racemodsætningen for sorte er væsentligere end køns- modsætningen, undergravede den ikke blot feminismens kvindebegreb, den henledte også opmærksomheden på forskelsmekanismen som sådan. Når den ene emancipationsbevægelse efter den anden kunne genbruge den samme po- litiske diskurs blot ved at erstatte et sæt af binære modsætninger med et andet, således som sorte feminisme satte hvid-sort i stedet for de hvide feministers mand-kvinde, var det nærliggende for feminismen at orientere sig i retning af den samtidigt opdukkende poststrukturalisme og som en underafdeling heraf dekonstruktionen, der hævder, at det er de binære modsætninger i sig selv, der er problemet, at mænd og kvinder, hvide og sorte ikke er sociale identiteter, men, hvilket netop binariteten afslører, retoriske konstruktioner. »Den hvide feminisme inddrager sorte kvinders litteratur«, skriver Elizabeth Abel, »ikke kun for at genlegitimere den feministiske dagsorden, som poststrukturalismen har sat spørgsmål ved, men paradoksalt nok også for at genlegitimere post- strukturalismen ved at finde den præfigureret i sorte kvinders tekster«. ³⁸ Post- strukturalismen blev en slags løsning på konfrontationen mellem sort og hvid feminisme ved at erklære forestillingen om identitet for en illusion, for noget »der ligesom visse former for hvid feminisme må afskaffes på grund af det, den ekskluderer«. ³⁹

1985 nævnes ofte som året, hvor feminismen allierede sig med poststruk- turalismen og blev til postfeminisme.⁴⁰ I Europa blev denne overgang som nævnt formidlet af Toril Moi *Sexual/Textual Politics*, som i en stærkt pole- misk form modstiller den socialt og politisk orienterede 1970er-feminisme og den retorisk og psykoanalytisk orienterede poststrukturalisme. Moi lokalise- rede de to strømninger i feminismen dels geografisk i henholdsvis USA og

Frankrig, dels hierarkisk med postfeminismen som feminismens teoretisk mere avancerede tredje fase. Mois bog mandede ud i en anbefaling af Kristevas teori om, at man hellere skal opløse binariteten mand-kvinde end interessere sig for kvinders mere eller mindre biologisk bestemte identitet.⁴¹ Jardins *Gynesis* udfolder dette poststrukturalistiske kvindebegreb i stor målestok; hun betragter »kvinden« som en diskursiv position og mener, at feminismen må interessere sig for den proces, hun kalder 'gynesis', og hvorved hun forstår »det at sætte »kvinde« ind i diskursen som den *proces*, der i Frankrig er diagnosticeret som en væsentlig side af moderniteten«. ⁴²

Konstruktionen af de to teoretiske retninger, fransk og amerikansk feminisme, som Mois og Jardines bøger iværksatte, fik en overraskende udbredelse, og især forestillingen om 'fransk feminisme' som en sammenhængende teoretisk helhed er endnu almindelig i håndbøger over feministisk teori.⁴³ Det var ikke så meget introduktionen af de tre teoretikere, der udgør den 'franske skole', Kristeva, Cixous og Irigaray, der kom bag på feminister uden for Frankrig, for fransk feminisme var allerede blevet introduceret i USA dels i et særnummer af *Signs* fra 1979, dels året efter i Elaine Marks og Isabelle de Courtivrons bredt anlagte *New French Feminisms*. Det afgørende var den stærke polarisering inden for feminismen, som hermed blev skabt. Feminister i Frankrig genkendte således ikke sig selv under etiketten 'French feminism'. »'French Feminism' er ikke feminismen i Frankrig«, skriver den franske feminist Christine Delphy; det er en anglo-amerikansk konstruktion, mener hun, som er beregnet på at artikulere tendenser i den anglo-amerikanske feminisme selv, og som blot »gemmer sig bag« betegnelsen fransk. Delphy karakteriserer angloamerikanernes 'franske feminisme' som en »forskelsideologi«, der kalder sig 'fransk', fordi den ikke tør tage ansvaret for sine egne standpunkter; som den vigtigste årsag til at opfinde den anfører hun kvindeforskernes ønske om igen at komme på talefod med de mandlige forfattere.⁴⁴

Poststrukturalismen og -feminismen blev både i USA og i Europa lanceret som teoretisk mere avanceret end den tidligere feminisme, som »den reserverede franske verdensdame« over for »det 'entusiastiske', men kejtede amerikanske pigebarn«, som Showalter vittigt skriver,⁴⁵ men i Europa, hvor race-spørgsmålet spillede en underordnet rolle, havde dette valg af den 'avancerede teori' ikke som i USA den skjulte motivation, som nødvendigheden af at komme ud over racekonflikten i feminismen udgjorde.

Homans fremhæver i sin artikel i dette nummer af *K&K*, at Toril Moi aldeles overså sorte (og lesbiske) bidrag til feminismen og dermed også »muligheden af at skabe en teori om kvinders forfatterskaber, som er aldeles forskellig fra Showalters gynokritik med dens essentialiserende antagelser om kønsidentitetens uforanderlighed«. ⁴⁶ I anden sammenhæng har Homans endvidere

kritiseret poststrukturalismens løsning af racespørgsmålet for kun at være retorisk. Hvor poststrukturalismen med Derrida ser forskydningen af opmærksomheden fra kroppen til sproget og fra det bogstavelige til det figurlige niveau i sproget som en emancipatorisk mulighed for kvinder for at undslippe den fallogocentriske reference, ser Homans med Lacan og Chodorow den som en forskydning fra den kvindelige (moderlige) krop til den symbolske orden, der bygger på moderkroppens udelukkelse.⁴⁷ Poststrukturalismen hjalp feminismen over raceproblemet, men kun ved at udvikle et retorisk kvindebegreb, der afskar forbindelsen til den materielle krop.

Som nævnt angriber Homans i sin kritik af Moi en passant Showalters gynokritik for at bygge på et essentialistisk kønsbegreb, Delphy kritiserer de 'franske feminister' for essentialisme, fordi de bygger på psykoanalysen,⁴⁸ og postfeminismen kalder forestillingen om, at kvinder har en bestemt kønsidentitet for essentialisme. Det er nogle få eksempler på den essentialismefobi, som man roligt kan sige har præget de senere års feminisme mere end noget andet. Idet feminismen gjorde forskelsbegrebet til det centrale, blev essentialisme skældsordet par excellence', som Teresa Lauretis skriver;⁴⁹ det blev en etikette man kunne hæfte på 'de andre', som man ønsker at distancere sig fra. Med udgangspunkt i Lockes sprogteori (fra *An Essay on Human Understanding*), der skelner mellem nominal og virkelig essens, argumenterer Lauretis overbevisende for, at stort set ingen moderne feminister er essentialister i den forstand, at de tror, at kønnet er en virkelig eksisterende essens.

»Hvis de fleste feminister, hvordan man ellers vil klassificere tendenser og positioner – kulturelle, radikale, liberale, socialistiske, poststrukturalistiske og så videre – er enige om, at kvinder formes, ikke fødes, at køn [gender] ikke er medfødt (som seksualitet måske er det), men en socio-kulturel konstruktion [...] så er kvindens 'essens', som den er beskrevet i mange såkaldte essentialisters skrifter ikke en *virkelig* essens i Lockes terminologi, men sandsynligvis snarere en *nominel*« (loc. cit., p. 327f.).

Hensigten med Lauretis' kritik af essentialismefobien er at få sat feminismens virkelige modsætninger på dagsordenen, hvoraf hun nævner en række: teori vs. praksis, separatisme vs. 'mainstream', race vs. køn, vestlig vs. 3. verdensfeminisme osv. (loc. cit., p. 334-5).

En væsentlig modsætning, som essentialismeskærken også har skygget for, er modsætningen mellem det universelle og det partikulære. Feminismen har historisk set støttet sig til en række betydningsfulde universalistiske strømninger; dens første bølge opstod i tilknytning til fransk oplysningstænkning, der rejste universelle krav om lige ret for alle mennesker, en ret som feminis-

men kunne hævde skulle udstrækkes til også at gælde kvinder. Denne universalisme har fransk feminisme aldrig opgivet, lige så lidt som fransk tænkning i almindelighed, som Naomi Schor påpeger.⁵⁰ Beauvoir fastslog i *Det andet køn*, at kvindernes problem er deres manglende mod og vilje til at transcender det personlige og identificere sig med det almene. Som sådan er Beauvoir universalist, men hun er aldrig essentialist. Tværtimod har hun selv udmøntet den feministiske grundsætning, at man ikke fødes som kvinde, men bliver gjort til det.

Efter Schors mening er interessen for det partikulære typisk amerikansk. Feminismens anden bølge, der opstod i USA efter 1968, var en desillusioneret reaktion fra de grupper, især kvinder, sorte og andre etniske minoriteter, der ikke havde fået deres del af den ligestilling, som blev et resultat af den franske revolution. Amerikansk feminisme har stort set været et langt stormløb mod universalismen med Judith Butler som den foreløbige kulmination. Kritikken af essentialismen, der, som Lauretis påpegede, synes uden konkret indhold, dækker altså efter Schors mening over den vilje til dekonstruktion af enhver universalisme, som er en central del af amerikansk feministisk teori.

»Resultatet af denne ubarmhjertige amerikanske kritik af universalismen i alle dens mange former og betydninger, som først kom fra såkaldt borgerlige feminister, så farvede kvinder, så konstruktivistiske feminister og nu tværseksualitetsteoretikere [...] har skabt den situation, vi alle er bekendt med: på den ene side fremhævelsen af de subjektiviteter, hvis marginalisering garanterede den klassiske oplysningsidé's dannelse af universalismebegrebet, på den anden side tabet af det almene, af enhver positiv tilgang til det universelle.«⁵¹

Det er Schors opfattelse, at feminismen ikke på længere sigt kan undvære almene forestillinger om kvinder og deres livsvilkår, og at det stadig er blandt feminismens vigtigste mål at give kvinder adgang til det universelle og dermed tilføje universalismen en kønsdimension.

For kritikere af essentialismen har det positive modstykke længe være konstruktivismen. Den bygger som bekendt på Foucaults teori om, at det er de samfundsmæssige magtstrukturer, der distribuerer egenskaber og herunder kønnet til de enkelte individer via de forskellige juridiske, politiske og sociale diskursive systemer. Historikeren Joan W. Scott har været blandt de betydeligste fortalere for et konstruktivistisk kønsbegreb, men hun interesserer sig nu også for universalismens betydning for feminismen.⁵² Scott peger på, at feminismens store skisma mellem ligheds- og forskelstænkning kan føres tilbage til en spaltning i den individualisme, som også var en central del af oplys-

ningssideerne, og som betragtede individet både som en abstrakt prototype på det alment menneskelige og som enkeltstående. Den første definition lå til grund for kampen for menneskerettighederne; den anden lå til grund for den artikulation af selvfølelse og individuel egenart, der ses hos mange oplysningsfilosoffer som f.eks. i indledningen til Rousseaus *Confessions*. Men individualisme og universalisme hænger sammen, som Scott viser, »individualitet krævede netop den forskel, som ideen om det prototypiske menneskelige individ skulle fornægte«. ⁵³ For de mandlige filosoffer var denne indre modsætning i individbegrebet ikke noget problem, for de kunne både repræsentere det abstrakt almene og det konkret enkeltstående individ; som enkeltindivider definerede de sig imidlertid i høj grad gennem deres seksualitet, hvilket betød en afgrænsning i forhold til kvinderne, som dermed samtidig blev udgrænset fra det universelt menneskelige. Feminismen opstod som en imødegåelse af disse modsætninger, skriver Scott.

»Feminismen var en protest mod kvinders politiske udelukkelse; dens mål var at eliminere 'kønnsforskellen' i politik, men altid på 'kvinders' vegne [...]. Dette paradoks – nødvendigheden af både at acceptere og at afvise 'kønnsforskellen' som en betingelse for at indgå i det universelle – var den grundlæggende betingelse for feminismen som politisk bevægelse gennem dens lange historie«. ⁵⁴

Postfeminismens kraftige afvisning af alle former for essentialisme har, som Homans skriver, effektivt udryddet enhver naiv forestilling om en transhistorisk og uforanderlig kvindelighed, hvis sådanne forestillinger overhovedet har eksisteret, hvilket Lauretis som nævnt tvivler på og efter min mening med god grund. Opgøret med essentialismen har desuden haft flere problematiske resultater. Dels er forbindelsen til universalismen blevet afskåret, hvorved feminismens historiske bestræbelse på at give kvinderne del i det almene, at kønsdiferentiere det universelt menneskelige, er blevet blokeret. Dels er der skabt et nyt hyperessentialistisk kvindebegreb med den poststrukturalistiske idé om »kvinden« som synonym med modernitetsdiskursens 'andet'. Endelig har kampen mod essentialismen enten direkte afvist eller i alt fald mistænkeliggjort identitetsbegrebet, selv om identitet og subjektivitet, som Homans også påpeger, ikke er et spørgsmål om binære oppositioner, men om mangfoldige og krydsende forskelle, om en personlig geografi, for at bruge Friedmans begreb, hvor identitet er et historisk indlejret sted.

Forskelsbegrebet har fået karakter af dogme i poststrukturalismen og -feminismen; det er blevet synonymt med lingvistikkens og dekonstruktionens be-

greb om binære modsætninger, men derved er forståelsen for, at forskelle kun har betydning på baggrund af »en fælles meningshorisont«,⁵⁵ forsvundet.

Seksualitet og identitet

Schor fremhæver Judith Butler som den, der i bøgerne *Gender Trouble* (1990) og *Bodies That Matter* (1993) har rettet det hidtil mest yderliggående angreb på ideen om, at der skulle findes noget, som kunne kaldes en kvindeidentitet. Det nye i Butlers teori er, at hendes angreb er rettet mod den biologiske, seksuelle side af kønsbegrebet. Den har feministisk teori ellers ikke interesseret sig for, siden Gayle Rubin i sin banebrydende artikel »The Traffic in Women« fra 1975⁵⁶ indførte Stollers skelnen mellem biologisk og socialt køn, på engelsk 'sex' og 'gender', i feminismen og dermed fik undergravet troen på, at kønsrollerne er medfødte. Rubin fortolkede Stollers sex/gender-begreb således, at den biologiske side af kønnet, seksualiteten i snæver forstand, selvfølgelig er medfødt, men at den til gengæld kun er det spinkle udgangspunkt for det detaljerede mønster af normer og forskrifter, som kønsrollerne udgør. Disse kønsroller er helt igennem sociale konstruktioner, der kan gøres til genstand for politisk kritik og forandres historisk. Feminismen har siden da koncentreret sig om 'gender'-siden af kønnet og holdt 'sex'-siden lukket inde i et slags naturreservat, som man kunne lade uberørt, fordi det var omgivet af kultur og samfund til alle sider. Man har anerkendt, at mennesker fødes med bestemte biologiske anlæg, hormoner og kromosomer, som deler dem i to køn (med få og sjældent forekommende mellemformer), men grænserne omkring dette køn er blevet stadig snævrere. Der er blevet lagt stadig mindre vægt på 'den lille forskel', hvilket måske er grunden til, at den længe ikke for alvor har generet nogen.

Det betyder naturligvis ikke, at feminismen ikke har interesseret sig for seksualitet. Undertrykkelsen og forvridningen af kvinders seksualitet har været et af dens hovedemner, og det heteroseksuelle kønssystem har stadig været diskuteret og kritiseret især af tværseksuelle og lesbiske feminister. Først Butler har dog draget den radikale konsekvens at hævde, at seksualiteten, det biologiske køn, er en del af det sociale køn.

Butlers argumentation har to led. For det første hævder hun, at køn er en handling, ikke noget man er, men noget man gør. Ud fra Nietzsches idé om, at mennesket er sine handlinger, mener hun, at »køn [gender] altid er handling«,⁵⁷ men at denne handling ikke udgår fra et subjekt, der eksisterer før handlingen; »køn [gender] viser sig at være performativt«, skriver hun, »det konstituerer den identitet, det foregiver at være« (*GT*, p. 25). Feministisk teori

og litteratur har antaget, at der er »en handlende person [a doer]« bag kønnets 'performance', men »kønnets 'enhed' er et resultat af en regulerende praksis, som forsøger at ensrette kønsidentiteten gennem tvangsmæssig heteroseksualitet« (GT, p. 31). Kønsidentitet er i bedste fald valg af, i værste fald påtvungne diskurser, masker⁵⁸ og seksuelle roller.

For det andet hævder Butler, at dette også gælder for seksualiteten, det biologiske køn; »måske er denne konstruktion kaldet 'sex' lige så kulturelt konstrueret som det sociale køn [gender]; skriver hun, »i virkeligheden var seksualiteten [sex] måske altid allerede socialt køn [gender], hvilket vil betyde, at skellet mellem seksualitet og socialt køn viser sig slet ikke at være et skel«. ⁵⁹ Som poststrukturalismen i almindelighed er Butlers udgangspunkt her Foucaults tese om, at magtstrukturen selv producerer de subjekter, som den repræsenterer, og at det enkelte subjekts seksualitet konstrueres i overensstemmelse med det herskende seksuelle system, i vor kultur altså heteroseksualiteten. ⁶⁰

Butlers interesse for at påvise, at også seksualiteten er underlagt de kulturelle magtstrukturers hegemoni, gælder især konsekvenserne for feminismens subjekt. Det nærmeste man kan komme til at bestemme et fælles feministisk subjektbegreb, er det dobbelte subjekt, som Beauvoir opfandt med sætningen om, at man ikke fødes som kvinde, men bliver gjort til det, at kvinder altså er en kombination af biologisk og socialt køn. Butler ser med rette, at skønt al feminismens opmærksomhed har været rettet mod det sociale køn, så er kerne i dette feministiske subjekt dog det seksuelle køn, som hænger sammen med de medfødte biologiske anlæg. Ved at påstå, som Butler gør, at seksualiteten er en del af det sociale køn, at den konstrueres fra den socialt konstruerede kønsrolles position, fjerner hun denne kerne i feminismens kvindebegreb.

Butlers kritik af feminismens identitets- og subjektfilosofi munder ud i dannelsen af et nyt dobbelt subjekt, som i øvrigt længe har været undervejs i feministisk teori. I stedet for Beauvoirs (og Gayle Rubins) biologiske og sociale køn, sex/gender-modellen, sætter postfeminismen og Butler den dobbelthed, som man kunne kalde det filosofiske og det politiske køn, 'kvinde'/'kvinde«-modellen, den dekonstruerede 'kvinde', der er en position i sproget, og den citerede »kvinde«, der er de individer, som det politiske magtsystem hæfter betegnelsen »kvinde« på.

Dette dobbelte postfeministiske subjektbegreb er imidlertid bundet til feminismen i en negativ dialektik (i Adornos forstand), hvilket betegnelsen 'postfeminisme' også viser. I stedet for Beauvoirs seksuelle køn, der er presset ind i, men som gennem intellektuel og politisk handling kan emanciperer sig fra en undertrykkende kønsrolle, får vi en kvindeidentitet i splid mellem teori og praksis. Butlers ærinde er som Foucaults først og fremmest politisk og magt-

kritisk, men den magt hendes kritik retter sig imod er den samme, på hvis vegne hun gerne vil tale, nemlig feminismen selv.

Den subjektivitets- og identitetsfilosofi, poststrukturalismen angriber, stammer som bekendt fra romantikken og især Hegels holistiske system, hvor modsætninger hele tiden forenes på højere niveauer. Dens udgangspunkt er modsætningen mellem subjektet som bevidsthed og objektet som ydre genstand, knyttet til dels rationalismen fra Descartes til Sartre (bevidstheden som tænkning og vilje), dels forskellige former for substansforestillinger fra antikken til Kant (bevidstheden som en erfaringsenhed). Poststrukturalismen angriber begge disse standpunkter. Foucault hævder, at enhver identitet bygger på en fortrængning af det ikke-identiske, og at subjektet består af de egenskaber, som individet tilføres udefra i disciplineringsprocessen.

Kritikken rammer ikke et moderne subjektbegreb som psykoanalysens, der dels i høj grad inkluderer forestillingen om noget fortrængt – Freuds hovedindsats bestod i at udvikle teorien om fortrængningen og det ubevidste – dels erstatter identitet med selvbevidsthed eller selvrefleksion, hvilket indebærer en løbende revision af selvbilledet, som dermed langt fra ligner den 'stabile identitet', poststrukturalismen angriber. Men Butler kan ikke – lige så lidt som Foucault i øvrigt – bruge psykoanalysens subjektbegreb eller noget som helst andet positivt begreb om identitet, fordi det er hendes hovedinteresse at afdekke en negativ dialektik mellem feminismen og dens kvindebegreb.

Det 'subjekt', postfeminismen afliver, er både subjekt og objekt for feminismen, både de kvinder, der kalder sig feminister og arbejder med feministisk forskning, kunst eller politik, og de kvinder som disse feministers arbejde handler om eller er rettet imod. 'Kvinden' som filosofisk begreb skal dekonstrueres, men »kvinden« skal stadig eksistere som feministisk, politisk aktør. I *Bodies That Matter* omtaler Butler identitet som en politisk »nødvendig fejltagelse«: »den midlertidige helhed, som identitetskategorier skaber, er en nødvendig fejltagelse«. ⁶¹ Dette nye dobbelte kvindelige subjekt genfindes hos mange andre postfeminister. Kristeva sagde allerede i 1974, at det »at tro, 'at man er en kvinde', er næsten lige så absurd og formørket som at tro, 'at man er en mand'«, hvor det modificerende »næsten« betyder, at kvinderne endnu har »noget at opnå« rent politisk. ⁶² Toril Moi forklarer standpunktet, som hun i *Sexual/Textual Politics* gør til sit eget, således, at et begreb som 'kvinden' både er metafysisk og politisk; feminister må dekonstruere det metafysiske begreb 'kvinde', samtidig med at de som politisk handlende nødvendigvis må identificere sig med det. ⁶³ Denise Riley formulerer det sådan: »det er muligt at antage, at 'kvinder' ikke eksisterer – samtidig med at man fastholder en politik 'som om de eksisterede' – eftersom verden opfører sig, som om de utvetydigt gør«. Det var netop den konklusion, vi så i den ovennævnte artikel

af Hygum/Husum. Spivak taler om den 'strategiske identitet' man kan påtage sig, når det tjener »uomtvisteligt synlige politiske interesser«. ⁶⁴ At arbejde på et så tvetydigt grundlag, hvor man som politisk feminist påtager sig en identitet, man som teoretisk feminist har påvist er en illusion eller en tvang, er klart nok en maskerade, som postfeminismens teoretikere således selv deltager i. Butlers teori om kønnet som performance er kun den logiske konsekvens.

Man kunne spørge, hvorfor teoretikere med dette standpunkt ikke opgiver feminismen, på samme måde som Kristeva, der er gået over til psykoanalysen. Et argument kunne være, som Hygum/Husum skriver, at kategorierne »mandlig« og »kvindelig« stadig er bestemmende for ens liv, skønt de er afsløret som sociale konstruktioner, og at man altså må reagere på faktuelle betingelser. Her forekommer det mig imidlertid, at man må vende postfeminismens argumenter mod den selv. Når Butler påstår, at feminismen selv konstruerer sin falske kvindeidentitet, ⁶⁵ bidrager hun til denne konstruktion ved overhovedet at tage udgangspunkt i feminismen. Hvis emancipation i almindelig forstand er målet, kunne man vælge at tilslutte sig en ikke-kønsdifferenteret politisk bevægelse. Forklaringen på, at Butler og andre postfeminister holder fast ved den feminisme, som de frakender enhver reel substans, er dels, at den er livsgrundlaget for deres eget kritiske arbejde, dels at netop den ekstreme indre spænding mellem teori og praksis, mellem på den ene side dekonstruktionen af feminismens teoretiske grundlag og på den anden fastholdelsen af feminismen som politisk bevægelse åbner muligheder for at dyrke den højtflyvende emancipationsretorik, som er postfeminismens særkende. ⁶⁶

Den stærke indre spænding i Butlers teori, hvor nøglebegrebet i den politiske og teoretiske bevægelse, hun selv arbejder indenfor, dekonstrueres, fører interessant nok til en dekonstruktion af hendes grammatik. Susan Gubar påviser, at Butlers sprog er præget af uoverensstemmelse mellem subjekt og verbum, hun forsøger jævnligt at kombinere et fordoblet subjekt med et verbum i ental; f.eks. i *Gender Trouble*: »The division and exchange between this »being« and »having« the Phallus is established by the Symbolic, the paternal Law« [mine kursiver]. ⁶⁷ Gubar fortolker denne stilistiske ejendommelighed som et direkte udtryk for »et brud mellem dekonstruktionen af subjektet på den ene side og feminismens afhængighed af det kollektive ord *kvinder* på den anden« (loc. cit., p. 899). Friedmans noget firkantede og ureflekterede teori om, at man kan fastlægge et bestemt antal - lige netop seks - feministiske diskurser, er på samme måde et resultat af spændingen mellem poststrukturalistisk identitetskritik og feministisk identitetspolitik. Ligesom hos Butler synes sproget at skulle klare ærterne: 'diskursen' skal kitte identitetspluralismen og den politisk aktivisme sammen.

Toril Moi har peget på, at Butlers teori om det performative køn ligger i forlængelse af eksistentialismen, der netop definerede identitet som handling, og af Simone de Beauvoirs påstand om, at det sociale køn er et resultat af vore handlinger, at det ikke er noget, man er, men noget nogen gør ved en. Beauvoirs væsentligste kritik af kvinderollen var, at den blev påtvunget kvinderne, at kvinder ikke fik eller tog muligheden for at skabe deres egen sociale identitet gennem egne valg. Der er imidlertid den afgørende forskel mellem Beauvoir og Butler eller mellem Sartres eksistentialisme og Foucaults poststrukturalisme, at for eksistentialisterne var subjektet bag handlingerne det afgørende, hvorimod dette subjekt ikke findes hos poststrukturalisterne, hvor den enkeltes handlinger blot er en momentan kombination af de muligheder, som magtstrukturen tilbyder.⁶⁸

I sin kritik af feminisomens kvindebegreb for essentialisme ender postfeminismen paradoksalt nok med et ekstremt abstrakt og universalistisk menneskebillede, som helt fornægter kønsmodsatningen,⁶⁹ en »afbiologisering« af mennesket, som Gubar skriver.⁷⁰ Toril Moi argumenterer for, at denne 'afbiologisering' af kvinden og opløsning af identiteten bag handlingen er et tilbageskridt i forhold til Beauvoir, for hvem kroppen og den levede erfaring var en uomgængelig realitet. Beauvoir definerede i forlængelse af Merleau-Ponty mennesket fænomenologisk, hun så kroppen som en »situation«.⁷¹ For Beauvoir, skriver Moi, er en kvinde »noget med en kvindekrop fra begyndelsen til slutningen, men denne krop er hendes situation, ikke hendes skæbne«.⁷²

Jeg er helt enig med Moi i, at kroppen og erfaringen er gode udgangspunkter for et positivt og analytisk anvendeligt kvindebegreb. At lægge vægt på kroppen minder om det identitetsbegreb, som Homans overtager fra Friedman: »en historisk indlejret plads«; omvendt minder den levede erfaring om den »organiske udfoldelse eller udvikling af et sammenhængende selv«, som Homans og Friedman i forlængelse af postfeminismen gerne vil opgive, men som jeg ikke mener, vi kan undvære, hvis vi overhovedet vil tale om subjektivitet. Ved at forankre subjektiviteten i kroppen og den levede erfaring er det fuldt ud muligt at tale om en kvindeidentitet, men kun som hver enkelt kvindes identitet.

Jeg er derimod ikke enig med Moi i, at Beauvoirs teori kan resumeres så modsætningsfrit som hun forsøger. I sin iver efter at vise, at Beauvoir er fuldt på højde med postfeminismen, hævder Moi, at intet er mere fremmed for Beauvoir end begrebet kønsidentitet (»genusidentitet«⁷³), men Beauvoir skriver dog i indledningen til *Det andet køn*, at kvindernes problemer bl.a. hænger sammen med, at de ikke som proletariatet forstår sig selv som en gruppe og aldrig omtaler sig selv som »vi«.⁷⁴ Beauvoirs kvindebegreb er mangesidet og præget af indre modsætninger som f.eks. spørgsmålet om, hvorvidt kvinden er

defineret gennem biologien eller kønsrollen; er 'kvinden' en biologisk krop, der kan udvikle alle former for sociale egenskaber, hvis samfundet giver hende lov, eller er 'kvinden' et sæt undertrykkende sociale normer, som påtvinges en ikke-kønsbestemt krop? Og hvis kvinden skal blive subjekt gennem transcendenten, er det så en transcendent der overskrider netop kønnet? Mangfoldigheden i *Det andet køn* åbnede hele det felt af feministiske diskussioner, som er blevet udfoldet i det 20. århundredes andel halvdel, men denne diskussion er stadig mærket af dobbelttydigheden i Beauvoirs teori.

Moi har valgt den del af teorien, som peger væk fra det kollektive, feministiske 'vi'. »Beauvoir mener [...], at *noget* følger af det faktum, at man fødes med en kvindelig krop, men at det i hvert enkelt tilfælde er umuligt at *forudse*, hvad dette noget vil blive«, skriver Moi og understreger, at Beauvoir indbyder os til »at studere variationerne i kvindernes levede erfaringer«. ⁷⁵ Hvis man vil føje en kollektiv dimension til disse enkeltstående kroppes individuelle erfaringer, kan man inddrage mentalitetshistoriens identitetsbegreb, som antager, at mennesker der lever under samme vilkår i samme historiske periode får et vist mål af ensartede erfaringer. Et sådant mål af ens erfaringer af at leve som kvinde kan man efter min opfattelse godt kalde en kvindeidentitet, også selv om den spiller sammen med klasse-mæssige, etniske og andre variable, som for det enkelte individ kan være væsentligere end det kønsbestemte fælles.

Et sådant mentalitetshistorisk kvindebegreb løser en række af de filosofiske spørgsmål, som postfeminismen har rejst, ved at historisere dem. Mentalitetshistorisk set er (mænd og) kvinder simpelthen biologiske (mande- og) kvindeskroppe, som har forstået sig selv som tilhørende de tilsvarende sociale grupper. Historisk set vil kun en forsvindende minoritet falde uden for en placering i en af de to grupper. Dette kvindebegreb lægger ikke afgørende vægt på skellet mellem biologisk og socialt køn, for så vidt som det enkelte individ igennem sin 'levede erfaring' smelter de to sider sammen til en selvforståelse, der indeholder både det seksuelle og det sociale kønstilhørsforhold, og det er denne selvforståelse, der i sidste instans er afgørende for, hvilken kønsidentitet individet har.

Mange feminister vil imidlertid opfatte en sådan historisering som uinteressant, fordi den begrænser feminismens aktuelle politiske dimension. Historisering indebærer, at der både er lighedstræk og forskelle mellem kvinder i fortiden og nutidens kvinder. Den tusindårige kamp mod patriarkatet aflyses til fordel for analyser af, hvordan forskellige samfund har været kønssegregerede, og hvilken plads kvinder har haft i dem. Denne historiske kvinde er hverken en universalisme eller en essens, hun er en situation, en konkret levet erfaring, som Moi skriver, men en situation og en erfaring som hun til en vis grad deler

med sin samtids og eftertidens kvinder. I hvilken grad er det op til konkret forskning at besvare. Som politisk bevægelse har feminismen brug for et både universalistisk og essentialistisk kvindebegreb, som videnskab har den det ikke.

For mange feminister er den politiske dimension stadig den væsentligste og dette, at forskningen kan bruges i aktuelt politisk øjemed, afgørende. I den amerikanske diskussion møder man ofte beklagelser over, at skellet mellem den akademiske og den politiske feminisme vokser, og mange tror, at det er den akademiske feminismes opskruede teoretiske niveau, der blokerer den politiske praksis,⁷⁶ men brugen af teori er ikke afgørende. Det afgørende er, om den enkelte feminist forstår sit arbejde som først og fremmest politisk eller videnskabeligt, og vanskelighederne opstår, når man som Butler vil arbejde politisk med videnskaben som våben. At politik og videnskab ikke kan adskilles i nogen absolut forstand, men tværtimod ofte befrugter hinanden, er naturligvis uomtvisteligt, men spørgsmålet er, om feminismen stadig skal forstå sig selv som et felt, hvor politikken sætter dagsordenen for forskningen.

Feminisme og litteraturvidenskab

Politik er også fagpolitik. Mange af de diskussioner, der føres blandt feminister, har ikke meget at gøre med feministiske forskningsområder. Det er snarere »udgaver af diskussioner, der eksisterer uden for feminismen, som er blevet taget op af feminismen, og hvad der tilføjes er spørgsmålet om, hvilken side der er mest feministisk«, som Jane Gallop skriver.⁷⁷ Samtidig har orienteringen mod den filosofiske diskussion om kvindebegrebet en tendens til at tømme de enkelte fagdiscipliner for konkret indhold, fordi den adskilles fra det historiske arbejde. Jane Marcus anklager feministiske teoretikere for at snylte på lærdomstraditionen ved at bruge dens resultater uden samtidig at ville anerkende dens betydning: »de lærde [scholars] anerkender generøst teoretikerne, men teoretikerne følger deres brødres fashionable praksis med minimale fodnoter, hvorved de ofte ringeagter årelangt videnskabeligt arbejde, tekstudgivelse og fortolkning, uden hvilket deres eget arbejde end ikke kunne begynde«. ⁷⁸ Litteraturen og litteraturkritikken er blandt de fagområder, som lider under de pågående epistemologiske konfrontationer. »Det er mit indtryk, at den feministiske litteraturteoris prestige, eller i det mindste dens metaforers tiltrækningskraft, fortsat vil aftage i 1990erne, for at blive erstattet af feministiske teorier, der kommer fra filosofi [...], naturvidenskab [...] og psykoanalyse«, skrev Nancy K. Miller beklagende i 1993.⁷⁹ Hvis ikke opmærksomheden af og til vendes bort fra spørgsmålet om, hvad kvinder og køn er, og hvis

feminister aldrig vil give afkald på at bidrage til den sidst fremkomne diskussion med en feministisk synsvinkel, er det svært at skabe substantielle videnskabelige resultater.

En måde at få styr på feminismens grundlagsproblemer kan være at opdele området i mere præcist afgrænsede forskningsfelter og fagdiscipliner. Eve Kosofsky Sedgwick har foreslået en tredeling: kønsstudier [gender studies], kvindestudier og feministiske studier. (1) Kønsstudier handler om kønssystemet og dets samspil med de øvrige sociale magtstrukturer; den teoretiske inspiration kommer fra Foucault og et af hovedemnerne er tværs seksualitet. »En af områdets undertekster er bøsse- og lesbiskstudier«, skriver Sedgwick. (2) Kvindestudier har kvinders liv og kulturelle indsats som objekt. (3) Feministiske studier indebærer »en synsvinkel snarere end subjektets eller objektets køn [sex]«. ⁸⁰ Med mere velkendte danske begreber kunne man tale om studier i (1) seksualiteten og dens historie, (2) kvinder og deres historie, samt studier med udgangspunkt i (3) det kvindelige som epistemologisk position.

Disse tre former for 'feminisme' er alle litteraturvidenskabeligt interessante, dels som synsvinkler på litteraturen, dels som særlige litterære forskningsfelter, for så vidt som der er litteratur der på en eller anden måde tematiserer de pågældende emner. Spørgsmålet er dog, om det er rimeligt fortsat at kalde kønsstudier for en gren af feminismen; »'kønsstudier' kan betyde 'feministiske studier' *minus* feminisme eller [...] kvindestudier [...] *plus* en kompensatorisk enhed kaldet 'mandestudier'«, skriver Sedgwick, ⁸¹ hvilket jo især fortæller, at kønsstudierne har udviklet sig af feministiske studier, men også at de nu udgør et forskningsområde for sig, at de altså ikke længere er en del af feminismen. Tilbage under betegnelsen feminisme bliver fagområdet kvindestudier og synsvinklen feminisme. For litteraturvidenskaben betyder det i hovedsagen to spor: studier i kvinders litteratur og litteraturstudier fra en feministisk synsvinkel.

Disse to spor pegede Showalter allerede på i 1979, hvor hun mente, at den moderne feminismes første fase var centreret om kvinden som en kritisk læser af patriarkatets litteratur og litteraturkritik, hvorfor hun kaldte fasen den feministiske kritiks fase, medens den anden fase var centreret om kvinden som forfatter, en fase hun som nævnt døbte den gynokritiske fase. ⁸² Dobbeltsporet er forenklet af Patrocino Schweickart til dobbeltheden af den samtidige feministiske læsning af dels mænds, dels kvinders litteratur. ⁸³ I det følgende vil jeg beskrive de to hovedspor i feministisk litteraturforskning nærmere.

Feministisk litteraturforskning er læsning af henholdsvis kvinders og mænds litteratur fra et feministisk synspunkt. Dette næsten tautologiske udsagn kræver to nødvendige præciseringer, først en bestemmelse af, hvad et feministisk synspunkt er, og det er netop, hvad de ovennævnte filosofiske kon-

frontationer inden for feminismen drejer sig om, og derefter en argumentation for hvilken forskel der er på feministers læsning af henholdsvis mænds og kvinders litteratur.

Et feministisk synspunkt er i Shoshana Felmans formulering »for kvinder blandt andet at læse litteratur og teori med deres eget liv«. ⁸⁴ Feministisk kritik er den læsemåde, kvinder ⁸⁵ bedriver, når de læser gennem deres egne 'levede erfaringer', deres krop og historiske situation, i stedet for fremmedgjorte for sig selv at applicere de synsmåder og værdinormer på tekster og teorier, som de har lært af de patriarkalske institutioner. At antage begrebet 'feministisk læsemåde', er ikke i modstrid med kvindebegrebets historisering, eftersom der, alle historiske forskelle til trods, er visse genkommende træk i kvinders liv, andethedspositionen i forhold til manden og samfundet og de kropslige erfaringer, og den feministiske læsemåde inkluderer naturligvis historisk refleksion. Man kan i forlængelse af Beauvoir, som er den kritiske feminismes vigtigste moderne teoretiker sige, at kvinder bedriver feministisk kritik, når de sætter sig selv som subjekter for læseprocessen. ⁸⁶ Den kritiske feminisme som systematisk læsestrategi kan vist siges at være opfundet af Mary Wollstonecraft, der tog bl.a. Rousseaus skrifter under behandling i *A Vindication of the Rights of Woman*, 1792, og senere i 1800tallet af Camilla Collett, der udviklede en feministisk litteraturkritisk metode i moderne forstand, jvnf. Jorunn Hareides artikel i dette nr. af *K&K*.

»At stille sig som subjekt vil sige at stille sig i opposition«, skriver Beauvoir. På denne måde er den feministiske læser i opposition til traditionen. Når hun læser mandlig litteratur, er hun desuden en modvillig læser, som Judith Fetterly skriver, fordi hun som læser undgår at lade sig definere af teksten, undgår at identificere sig med det verdensbillede, de værdinormer og den kønsstruktur, som bøgerne fremlægger som universelt menneskelige, men som reelt repræsenterer det patriarkalske synsfelt. ⁸⁷ Schweickart kalder den feministiske læsestrategi over for mandlig litteratur en »dobbelt hermeneutik«, der både peger på tekstens formidling af patriarkalsk ideologi og fastholder dens universelle utopiske kerne. ⁸⁸

Postfeminismen har i overensstemmelse med poststrukturalismens generelle syn på forholdet mellem tekst og læser kritiseret denne model for at antage, at den kvindelige læser er en på forhånd afgrænset social identitet uden for teksten. Når Fetterley skriver, at kun en feministisk bevidsthed, der er radikalt anderledes end den litterære traditions egen, og som altså er dannet uden for teksterne, kan blotlægge deres patriarkalske ideologi, hævder postfeminismen omvendt, at den kvindelige læser er et produkt af læseprocessen. »Hvis der fra begyndelsen ikke er en bogstavelig referent, ingen identitet eller essens, kan produktionen af kønsforskelle [sexual difference] betragtes som

tekstuel«, skriver Mary Jacobus; »idet vi konstituerer kvinden som objekt for vores læsning, læser vi ikke blot fra kønssynsvinklen [in gender], men konstituerer os selv som læsere«. ⁸⁹ I en diskussion af Fetterleys standpunkt skriver Felman samstemmende, at man som læser ikke kan komme med konklusionerne på forhånd, at læsning indeholder en risiko, man ikke kan modstå: »Faren ved at blive en »modvillig læser« er, at vi ender med at *modstå læsning*« og derved blive stikkende i vore fordomme, »hvad enten de er chauvinistiske eller feministiske«. Eftersom al stor litteratur overskrider sin egen ideologi, foreslår Felman i stedet, at man som læser skal læse sig frem til tekstens egne modstandspotentialer. »Min bestræbelse er med andre ord ikke at »modstå« teksten udefra, men snarere i hver enkelt tekst at søge at spore *dens egen modstand mod sig selv*, dens egen specifikt litterære uforvarende *tekstuelle overskridelse af sine mandlige antagelser og forskrifter*«. ⁹⁰

Når det drejer sig om læsning af kvinders litteratur er holdningen den omvendte. Hvor læsningen af mandlig litteratur skal dekonstruere den androcentriske synsvinkel, skal læsningen af kvinders litteratur omvendt støtte konstruktionen af den gynocentriske synsvinkel. Kvindelitteraturens problem er, at litteraturforskningen har udelukket den fra kanon, hvorfor den aldrig er blevet læst på en kvalificeret måde, hvilket igen betyder, at den aldrig er blevet en del af det tekstkorpus, som er udgangspunktet for kvalificeret læsning i det hele taget, skriver Schweickart. Denne for kvindelitteraturen onde cirkel mellem androcentrisk litteratur og androcentriske læsestrategier kan den feministiske læser bryde ved dels at arbejde på en revision af kanon, så den kommer til at inkludere en betydelig mængde tekster af kvinder, dels at »udvikle læsestrategier som svarer til de anliggender, erfaringer og formelle redskaber, som konstituerer disse tekster«. ⁹¹ Den feministiske læser søger de sider af kvindelitteraturen, som adskiller den fra mandlig litteratur, »the difference of view, the difference of standard«, som Woolf, der er gynokritikkens vigtigste moderne teoretiker, formulerede det. ⁹²

Postfeminismen bidrager ikke til denne rekonstruktion af kvindelitteraturen, dels fordi den ligesom dekonstruktionen især interesserer sig for tekstens indre modsætninger, dels fordi den ofte anbringer sin kritiske diskurs mellem primærteksten og tidligere læsninger af den samme tekst, og et sådant omfattende betydningsfelt findes kun omkring de allerede kanoniserede værker af mandlige forfattere. Postfeminismen arbejder således i en stadig dialog med den ikke-feministiske litteraturforskning.

Heroverfor har gynokritikken opbygget sit eget tekstkorpus, som ikke-feministiske litteraturforskere sjældent er bevandret i, og sin egen kritiske metode. Derved har den afsondret sig fra litteraturvidenskaben i almindelighed, som den dog omvendt supplerer ved netop at behandle en litteratur, der forstår

sig selv som en potentiel del af kanon, samtidig med at den ikke er optaget i kanon, hvorfor den ikke interesserer ikke-feministiske forskere. Gynokritikkens karakter af supplement til den almindelige litteraturvidenskab er efter Gallops vurdering årsagen til feminismens succes på de amerikanske universiteter; de accepterede feminismen, fordi de forstod den som forskning i en underafdeling af den klassiske euro-amerikanske finlitteratur.⁹³ Som sådan har gynokritikken fået betydelig anerkendelse. »Feministisk litteraturhistorie har ændret vort billede af fortiden mere end nogen anden form for litteraturhistorie i min livstid«, noterer David Perkins.⁹⁴

Gynokritikkens hovedindsats har bestået i at læse en stor mængde kvindelige forfatterskaber, hvilket både har bragt nye navne i forgrunden og især kastet et radikalt anderledes lys på de allerede velkendte navne. Blandt hovedværkerne i den overordentlig store og vidtspændende produktion, der er kommet ud af dette arbejde, er – for blot at nævne nogle få som har spillet en særlig rolle for mit eget arbejde med romantikkens kvindelitteratur – på engelsk Showalters analyse af den victorianske kritiks holdning til de kvindelige forfattere, dens dobbeltmoral, som hun siger, Gilbert & Gubars påvisning af et tematisk fællesskab mellem en række hovedværker fra 1800tallets engelsksprogede kvindelitteratur, Homans psykoanalytisk baserede læsning af sammenhængen mellem moderfigur og forfatterskab i Dorothy Wordsworths og Emily Brontës lyrik, Millers analyser af sammenhængen mellem plotstruktur, subjektivitet og skrift i romaner af Lafayette, Staël og Sand, på tysk Prokops analyser af sammenhængen mellem romantikkens kønsstruktur og kvindelitteratur. Hertil kommer monografier om enkelte forfattere som Gutwirths fuldstændige nyfortolkning af Germaine de Staëls forfatterskab, Naginskis og Schors tilsvarende nylæsninger af George Sand og utallige nylæsninger af Austens, Brontë-søstrenes, Eliots og Woolfs forfatterskaber. Der arbejdes med kvindelitteraturens forhold til det traditionelle genresystem, især romanen og selvbiografien; Sandra Gilberts artikel i dette nummer af *K&K* bidrager hertil med sin sammenligning af Whitmans og Dickinsons valg og fravalg af en klassisk lyrisk form som pastoralen. Kvindelitteraturens forhold til de litteraturhistoriske hovedperioder fra antikken til modernismen er beskrevet i rækker af antologier, dens sammenhæng med kulturelle institutioner som salonen og dens placering i kanon og litteraturhistoriografien er diskuteret; der er udgivet nationale og internationale kvindelitteraturhistorier.⁹⁵

Gynokritikkens overordnede hensigt har aldrig været separatistisk, men at læse kvindelitteraturen så dens kvaliteter bliver synlige, hvilket i sig selv antages at skaffe dens hovedværker en varig og mere velbegrunderet plads i fremtidens kanon og litteraturhistorier. Om det kommer til at holde stik kan netop kun fremtiden afgøre. Som nævnt mener Miller, at den feministiske litteratur-

kritiks og herunder gynokritikkens prestige har været på retur i 1990erne, og Gallop skriver tilsvarende, at dens storhedsperiode blev afsluttet med 1980-erne. Kritikken fra de ikke-hvide etniske grupper styrkede den feministiske litteraturkritik, konkluderer Gallop, men kønsforskningen [gender studies] svækker den, for så vidt som den fører bort fra litteraturen og i retning af kulturalanalysen. Det er vendingen fra kvinde til køn imidlertid ikke eneansvarlig for. Den feministiske litteraturkritik følger her hovedstrømmen i amerikansk litteraturkritik, som inspireret af New Historicism, der lige som kønsteoretikerne bygger på Foucault, ikke længere privilegerer den litterære tekst, men analyserer sammenhængen mellem diskursive former og sociale institutioner.⁹⁶ Margaret Homans seneste bog, *Royal Representations. Queen Victoria and British Culture 1837-1876*, 1998, er et eksempel på denne kulturalanalytiske vending; bogen læser dronning Victorias efterladte materiale, papirer og fotografier, for at bestemme den præcise historiske form, hendes subjektivitet og råderum antog.

Set fra litteraturvidenskabens synspunkt styrkede gynokritikken interessen for litteraturen og litteraturhistorien, hvorimod både den feministiske kritik, som især i sin postfeministiske version ikke interesserer sig for kanondannelser og 'store' historier som litteraturhistorier, og kønsstudierne har givet substantielle bidrag til afviklingen af interessen for litteraturen og dermed til kulturalanalysens nuværende position. De modsætninger inden for den feministiske litteraturkritik, som jeg har skitseret så vidt, peger således frem mod mere omfattende forskydninger inden for litteraturvidenskabens i almindelighed imellem interessen for den litterære tekst og andre typer af diskurser.

Hillis Miller har nylig beklaget sig over, at litterære tekster overhovedet igen læses som social kommunikation i stedet for som retoriske konstruktioner; »litteratur i gammeldags forstand spiller en smallere og smallere rolle verden over i de nye globaliserede kulturer«, skriver Miller; i stedet er kommet »de hurtigtvoksende, såkaldte kulturstudier« som en reaktion imod »det formodede blindspor, den formalistiske kritik var løbet ind i med dekonstruktionen«. Litteraturkritikken i USA er efter hans mening vendt tilbage til den kontekstuelle tekstlæsning, »til et nyt ønske om at politisere og genhistorisere litteraturstudierne [...] Forfatteren er tilbage. Hans eller hendes død var præmaturt annonceret. Subjektet, subjektivitet, selvet er tilbage [...] der har udviklet sig en ny eller fornyet interesse for biografi og selvbiografi«. ⁹⁷ Skylden for denne vending, der gør litteratur til social kommunikation frem for retorisk konstruktion, lægger Miller bl.a. på feminismen.

Et eksempel: Nordisk kvindelitteraturhistorie

Som afslutning på denne oversigt over udviklingen inden for international feministisk litteraturvidenskab vil jeg med et enkelt eksempel vise, hvordan disse diskussioner har præget dansk feministisk litteraturvidenskab. Jeg vil se nærmere på periodens største danske (og nordiske) feministiske forskningsprojekt, *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, hvis femte og sidste bind udkom i 1998. Projektet involverede en væsentlig del af alle aktive nordiske kvindelitteraturforskere igennem to årtier; 113 skribenter fra de fem nordiske lande har bidraget til det knap 3000 sider store værk.

Første bind udkom i 1993,⁹⁸ men inden var der gået en lang periode med tilrettelæggelse og skribentseminarer. I forordet til fjerde bind oplyser værkets hovedredaktør, Elisabeth Møller Jensen, at det første møde om kvindelitteraturhistorien blev holdt i 1981 (*NK IV*, p. 10), og at ideen til projektet har rødder i 1970ernes kvindebevægelse, altså i den tidligste feministiske kritik og gynokritikken. Frontfigurerne var på litteraturens område Pil Dahlerup og Jette Lundbo Levy, som ved Institut for Nordisk litteratur begyndte studiet af kvindelige forfattere, der skrev i tilknytning til 1800tallets kvindebevægelse, og som også begge har bidraget til *Nordisk kvindelitteraturhistorie*. Lundbo Levys *Dobbeltblikket* (1980) om Victoria Benedictsson og Dahlerups disputats *Det moderne gennembruds kvinder* (1983) om de danske kvindelige forfattere i gennembrudsperioden 1870-90 var de mest fremtrædende resultater af et frodigt forskningsområde, som i løbet af et tiår mønstrede en lang række udgivelser.⁹⁹ Fra dette faglige miljø udgik *Nordisk kvindelitteraturhistorie*; »projektet er tænkt og båret igennem af en generation, for hvem oplevelsen af 1970erne som æstetisk, eksperimenterende og fornyende stadigvæk er intakt«, skriver Møller Jensen (*NK IV*, p. 10). Inden de første kapitler var skrevet, havde det litteraturkritiske klima imidlertid skiftet karakter, gynokritikken var som hovedtendens afløst af postfeminismen. Spørgsmålet er, hvordan det kom til at påvirke projektet.

Det spørgsmål diskuterer Johan Fjord Jensen i sin artikel i dette nummer af *K&K*, »Erindringer i utide. En art anmeldelse af *Nordisk kvindelitteraturhistorie*«. Fjord Jensen, som var en af hovedkræfterne bag et andet stort projekt, *Dansk litteraturhistorie* (1983-85), der var undfanget i 1970erne, men først blev realiseret i 1980erne, peger på den postmoderne vending som den afgørende ændring i forudsætningerne for begge de to litteraturhistorier.

»*Dansk litteraturhistorie* [...] blev påbegyndt i en periode, hvor dens forestillinger om at give den ukendte litteratur mæle vandt tilslutning fra den litterære institution i bredeste forstand. Da den efter 10 år nåede

frem til sin udgivelse, var tiden blevet en lidt anden. Et postmoderne opbrud var på vej«.

Postmodernismens væsentligste konsekvens for litteraturhistoriografien, mener Fjord Jensen, var tabet af troen på de store fortællinger. Fortællinger bliver 'store', når de udspiller sig inden for et samlet historiesyn, som Fjord Jensen betegner 'historiens grundform'. Denne grundform forbinder:

»den historiske *struktur* (altså litteraturhistoriens samlede greb om den historiske proces), den historiske *tekstur* (altså skildringen af de enkelte historiske momenter, i det pågældende tilfælde de digteriske tekster) og så den historiske *aktur* (altså totaliteten af de aktuelle sammenhænge, litteraturhistorien skriver sig ind i).«

De store fortællinger må desuden have »tiltro til, at historien udvikler sig i et bestemt mønster«, et mønster som i begge de nævnte litteraturhistorier er emancipatorisk. *Dansk litteraturhistorie* og *Nordisk kvindelitteraturhistorie* er anlagt som store fortællinger, der er »led i en emancipatorisk beretning« om, hvordan stadig bredere kredse i befolkningen får mæle i litteraturen. Fjord Jensens synspunkt er nu, at denne emancipationsfortælling i *Nordisk kvindelitteraturhistorie* er slået om i sin modsætning; kvindeemancipationens lykkelige slutpunkt er blevet individets frisættelse i moderniteten; den store fortælling om den kollektive udvikling er afløst af de små postmoderne historier om enkeltindivider. Han kritiserer kvindelitteraturhistorien for ikke at have løst det problem, at den er »spaltet mellem forudsætningerne for dens egen tilblivelse og den postmoderne umulighed at skrive en litteraturhistorie ud fra disse forudsætninger«. ¹⁰⁰

Elisabeth Møller Jensen kommenterer den postmoderne vending og konsekvenserne for litteraturhistoriografien flere steder i forordene til de fem bind. Det var besværligt, hedder det i sidste bind, »at den store postmoderne anfægtelse satte ind netop som historien om kvindernes litteratur kunne fortælles«; skribenter og redaktører »flygtede« fra »det forkætrede 1970'er-kapitel« (*NK V*, p. 7). Flugten kan mest nærliggende forklares som et symptom på netop den spaltning, Fjord Jensen fremhæver. I 1970'erne engagerede en række kvindelige forfattere sig i det samme politisk-emancipatoriske projekt, som var kvindelitteraturhistoriens udgangspunkt; med den postmoderne vending blev læsningen af disse forfatterskaber besværliggjort. På den ene side endte »kampen om 1970'erne« som nævnt med »vedgåelsen af arv og gæld«, men Møller Jensen hævder samtidig, at litteraturhistorien selv er postmoderne, fordi den bidrager til kritikken af »de nationale litteraturhistoriers køns- og kanon-

tænkning, der fejrer den nationale identitet gennem en systematisk marginalisering af den kvindelige forfatter« (NK V, p. 7).

Denne bekendelse til det postmoderne ekspliciteres først i femte bind, men orienteringen er allerede tydelig i forordet til første bind, hvor feminismen omtales som en grundlæggende paradoksal kamp for både at skaffe kvinder adgang til historien, magten og institutionerne og samtidig at vægre sig imod den integration, der truer med »tab af identitet, af kvindelighed« (NK I, p. 12). Den tvetydige holdning til det emancipatoriske ligestillingsprojekt har lange rødder i feminismen; Woolf overvejede, om det værste er at være lukket ude fra samfundets magtfulde institutioner eller at blive lukket ind, og Beauvoir anså det for et åbent spørgsmål, om kvinder kan bevare deres særegenhed efter en vellykket emancipation.¹⁰¹ Alligevel ligger en så bestemt definition af kvindelighed som identisk med det udelukkede i klar forlængelse af netop den postmoderne opfattelse af køn som en konstruktion af 'forskell'. Når Møller Jensen videre noterer, at redaktionen hurtigt opgav at finde »en overordnet litteraturhistorisk teori om kvinders litteratur«, fordi der ikke findes »en samlende forestilling om, hvad en kvinde er, eller hvad kvindelighed er« (NK I, p. 13), er den poststrukturalistiske orientering åbenbar. *Nordisk kvindelitteraturhistorie* begyndte som en politisk emancipationshistorie, men endte med den poststrukturalistiske erkendelse af, at enhver litteraturhistorie er en »konstruktion«. Derfor er den »bagvedliggende fortælling«, som viser sig i dispositionen og kapiteloverskrifterne, tit i konflikt med de enkelte afsnits karakter af »rene tekstlæsninger eller essays, der hver for sig ofte unddrager sig en fælles højere orden« (NK V, p. 7f.).

Fjord Jensens kritik får således medhold i værket selv; den feministiske emancipationshistorie udvikler sig ikke i et bestemt emancipatorisk mønster, men værket får også medhold i Fjord Jensens kritik, for hans definition af emancipation er »at give de tavse lag [...] mæle«, og den opgave kan ingen nægte, at kvindelitteraturhistorien løser. Når man imidlertid, som kvindelitteraturhistoriens forfattere har gjort det, virkelig begynder at læse, hvad de hidtil 'umælende' har skrevet, så viser det sig, at deres historier er langt mere komplekse og forskelligartede, end man havde troet, den gang man kun så på kvindelitteraturen som det marginaliserede; hvis nogen havde troet, at kvindelige forfattere kun skrev om deres marginalisering, så viser kvindelitteraturhistorien nu noget andet.

Det medfører ikke, at tekstlæsningen er 'fristillet' fra de historiske forpligtelser, som Fjord Jensen mener, eller det behøver ikke at gøre det i alt fald. Den historiske forpligtelse kan godt gælde den enkelte tekst og dens historiske kontekst, måske en periodes tekster og den tilsvarende historiske periode, uden at det er muligt at få alle de historiske læsninger til at falde på plads i en frem-

adrettet bevægelse, som kulminerer den dag, litteraturhistorien udkommer. Sådanne mere afgrænsede historiske sammenhænge svarer godt til det mentalitetshistoriske kvindebegreb, jeg mener er det mest anvendelige for feminismen. Resultatet for historie- og litteraturhistorieskrivningen bliver, som Møller Jensen skriver, at hovedfortællingen kommer i konflikt med de mindre fortællinger, som »ofte unddrager sig en fælles højere orden«; det er klart nok et historiografisk problem, men det er ikke kun feminismens.

Noter

1. Udtrykket borgerkrig er Nancy K. Millers i »Decades« in Gayle Greene and Coppélia Kahn (ed.): *Changing Subjects. The Making of Feminist Literary Criticism*, London & New York 1993, p. 42. Gayle Greene skriver i sin indledende artikel til samme antologi, »Looking at History«, at der er sket en »kritisk implosion« i feminismen (p. 17).
2. Kvindeforskningstidsskriftet *Kvinder, Køn og Forskning* har dog haft temanumre om »Køn, kultur og national identitet« (2, 1994) og »Kolonialisme, postkolonialisme« (4, 1996).
3. Spørgsmålet er naturligvis dukket frem fra tid til anden, f.eks. i Anne Knudsens artikel »Racistisk feminisme« i *Nyt Forum for kvindeforskning* 10/2, 1990.
4. Poststrukturalismen betegner den teoretiske bestræbelse på at nedbryde de binære betydningssystemer, som strukturalismen bygger på; dekonstruktionen er en variant heraf. I feministisk teori bruges 'poststrukturalisme' ofte synonymt med 'postmodernisme', fordi begge tankegange er reaktioner mod eller en opgivelse af synspunkter og videnskabelige normer, som den europæiske modernitetsfilosofi fra oplysningstiden til i dag har bygget på.
5. Toril Moi: *Sexual/Textual Politics*, London & New York 1985. Eksempler på bidrag til diskussionen om postmodernisme og feminisme er bl.a. fra litteraturområdet *Kultur & Klasse* 62 (1988, artikler af Tania Ørum og Lise Busk-Jensen), Marie-Louise Svane og Tania Ørum (red.): *Køn og moderne tider*, Kbh. 1991, Charlotte Engberg og Bodil Marie Thomsen (red.): *Maskerade teori, tekst, billeder*, Aarhus 1991.
6. Judith Butler: *Gender Trouble*, New York & London 1990 (herefter forkortet *GT*) og *Bodies That Matter*, New York 1993; Donna Haraway: *Simians, Cyborgs, and Women*, London 1991. Danske eksempler er Dorthe Gert Simonsen: *Kønnets grænser*, Kbh. 1996, Nina Lykke: »Kyborg eller gudinde« i *Kvinder, Køn & Forskning* 4, 1996 og Dorthe Marie Søndergaard: *Tegnet på kroppen*, Kbh. 1996.
7. Teresa De Lauretis: »Upping the Anti (sic) in Feminist Theory« in Marianne Hirsch and Evelyn Fox Keller (ed.): *Conflicts in Feminism*, New York & London 1990, p. 257.
8. Fra litteraturforskningen kan man nævne fem artikler af Elaine Showalter: »Introduction« in Elaine Showalter (ed.): *The New Feminist Criticism*, New York 1985; »Women's Time, Women's Space. Writing the History of Feminist Criticism« in Shari Benstock (ed.): *Feminist Issues in Literary Scholarship*, Bloomington & Indianapolis 1987; »A Criticism of Our Own – autonomy and assimilation in afro-american and feminist literary theory« in Ralph Cohen (ed.): *The Future of*

- Literary Criticism*, New York 1989; »Introduction« in Elaine Showalter (ed.): *Speaking of Gender*, New York & London 1989; »Feminism and Literature« in Peter Collier and Helga Geyer-Ryan (ed.): *Literary Theory Today*, London 1990. Desuden Jane Gallop, Marianne Hirsch og Nancy K. Miller: »Criticizing Feminist Criticism« in *Conflicts in Feminism*. Nancy K. Miller: *Getting Personal. Feminist Occasions and Other Autobiographical acts*, New York & London 1991. Jane Gallop: *Around 1981. Academic Feminist Literary Theory*, New York & London 1992. Gayle Greene: »Looking at History« in Gayle Greene and Coppélia Kahn (ed.): *Changing Subjects*. Susan Gubar: »What Ails Feminist Criticism?« in *Critical Inquiry* 24/4, 1998.
9. Dorthe Gert Simonsen: »Som et vådt stykke sæbe mellem fedtede fingre« in *Kvinder, Køn & Forskning* 2, 1996, p. 47.
  10. Signe Arnfred: »Pengene eller livet?« in *Kvinder, Køn og Forskning* 4, 1996, p. 16.
  11. Helle Hygum/Husum: »Er feminismen en død sild?« in *Kvinder, Køn & Forskning* 1, 1998, p. 77.
  12. Patricia Meyer Spacks: *The Female Imagination*, New York 1975, Ellen Moers: *Literary Women*, New York 1976 og Elaine Showalter: *A Literature of Their Own*, Princeton 1977.
  13. Barbara Smith: »Towards a Black Feminist Criticism«, optrykt i og her citeret efter Elaine Showalter (ed.): *The New Feminist Criticism*, New York 1985.
  14. Valerie Smith: »Black Feminist Theory and the Representation of the »Other«« in Cheryl A. Wall (ed.): *Changing Our Own Words*, New Brunswick, N.J. 1989, optrykt i og her citeret efter Robyn R. Warhole and Diane Price Herndl (ed.): *Feminisms*, London 1997, p. 312. Et hovedværk i arbejdet med at finde glemte kvindelitteratur frem er Hazel V. Carbys *Reconstructing Womanhood. The Emergence of the Afro-American Woman Novelist*, New York 1987.
  15. Margaret Homans: »'Women of Color' Writers and Feminist Theory« fra 1994, *Diacritics* 25, 1; optrykt i og her citeret efter *Feminisms*, p. 407.
  16. *Socialist Review* 15, no. 80, 1985, optrykt i *Simians, Cyborgs, and Women*.
  17. *Gender Trouble*, p. 5, Homans analyse op. cit., pp. 411-414.
  18. Sangen er skrevet af Carol King.
  19. Susan Gubar: »What Ails Feminist Criticism?« p. 886ff.
  20. »A Criticism of Our Own« er optrykt i *Feminisms*.
  21. Denne faseopdeling er Showalters egen. Der er adskillige andre bud på, hvilke faser den feministiske litteraturkritik har udviklet sig igennem, og Showalter beskriver også selv forløbet anderledes i andre sammenhænge. Hun har et meget negativt syn på denne anden fase 'kvindelige æstetik', som hun henfører til et ønske om at trække sig ud af verden og se kvinden som offer. Det er i denne kategori hun i *A Literature of Their Own* anbragte Virginia Woolf, hvilket har givet anledning til en voldsom og berettiget kritik.
  22. *A Literature of Their Own*, p. 13, n. 22.
  23. Loc. cit., p. 171.
  24. »Towards a Feminist Poetics« in Mary Jacobus (ed.): *Women Writing and Writing about Women* London 1979 og »Feminist Criticism in the Wilderness«, in *Critical Inquiry* 8, 1981, begge optrykt i *The New Feminist Criticism*.
  25. Sandra M. Gilbert og Susan Gubar: *The Madwoman in the Attic*, New Haven & London 1979.
  26. Alice A. Jardine: *Gynesis*, Ithaca & London 1985.

27. 'Gender'-kritikken fokuserer på sex/gender-systemet; vi har ikke denne skelnen i det danske sprog, hvor køn dækker både den sociale side (gender = socialt køn eller kønsrolle) og den biologiske side (sex = biologisk køn).
28. Simone de Beauvoir beskrev naturligtvis som den første manden som normen og kvinden som den afvigende anden i *Det andet køn*, Kbh. 1977 (org. 1947), I, p. 14.
29. Gayatri Chakravorty Spivak: »Can the Subaltern Speak?« in C. Nelson og L. Grossberg (ed.): *Marxisme and the Interpretation of Culture*, Basingstoke 1988. Om postkolonialisme og feminisme se også Maggie Humm: *Contemporary Feminist Literary Criticism*, London 1994.
30. Chandra Talpade Mohanty: »Under Western eyes. Feminist scholarship and colonial discourses« in *Boundary* 12-13, 1985.
31. Susan Gubar: »What Ails Feminist Criticism?« p. 901 og p. 890-1.
32. Harold Bloom: *The Western Canon*, New York & London 1994, kap. 1.
33. Se nedenfor p. 53.
34. Susan Stanford Friedman: »'Beyond' Gynocriticism and Gynesis: The Geographics of Identity and the Future of Feminist Criticism« in *Tulsa Studies in Women's Literature* 15 (1996), pp. 13-40, citatet p. 15.
35. Loc. cit. pp. 16-21.
36. Nedenfor p. 53.
37. Gayle Greene mener, at det var en artikel i *New York Times* fra 1982, der relancerede begrebet postfeminisme. Hun citerer samtidig Nancy Cott for, at begrebet stammer helt tilbage fra 1919, hvor en gruppe litterære kvinder grundlagde avisen *Judy* i Greenwich Village med det formål at interessere sig for »mennesker [...] ikke for mænd og kvinder« (Nancy Cott: *The Grounding of Modern Feminism*, New Haven 1987, citeret efter Greene, »Looking at History«, p. 12). Den danske diskussion om postfeminismen begyndte som nævnt i slutningen af 1980'erne og blev et hovedtema i *Nyt Forum for kvindeforskning*, efter at Lene Koch i 1989 havde overtaget redaktionen.
38. Elizabeth Abel: »Black Writing, White Reading – race and the politics of feminist interpretation« in *Critical Inquiry* 19/3, 1993, citeret efter *Feminisms*, p. 832.
39. Homans: »'Women of Color' Writers and Feminist Theory«, p. 412.
40. Abel loc. cit., p. 845, Nancy Miller i samtale med Jane Gallop og Marianne Hirsch: »Criticizing Feminist Criticism« in *Conflicts in Feminism*, p. 359.
41. Julia Kristeva »Le Temps des femmes«, 1979. På engelsk »Women's Time« in *Signs* 7/1, p.p. 13-35. Chicago 1981. Toril Moi op. cit., p. 14.
42. Alice Jardine: *Gynesis*, p. 25.
43. En håndbog som Maggie Humms *Contemporary Feminist Literary Criticism* har et kapitel med overskriften »French feminist criticism«.
44. Christine Delphy: »The Invention of French Feminism: An Essential Move« in *Yale French Studies* 87, 1995, pp. 190, 193, 197 og 221.
45. Showalter: »Feminism and Literature«, p. 180f.
46. Nedenfor s. 53f.
47. Denne diskussion mellem Homans' psykoanalytiske position og poststrukturalismen er detaljeret udfoldet i Abels ovennævnte artikel, som modstiller en række af Homans' artikler om sort litteraturs betydning for feminismen med Barbara Johnsons »Thresholds of Difference. Structures of Address in Zora Neale Houston« in *Critical Inquiry* 12, 1985.
48. Delphy loc. cit., p. 221.
49. Lauretis: »Upping the Anti (sic) in Feminist Theory«, p. 326f.

50. Naomi Schor: »French Feminism Is a Universalism« in *difference* 7/1, 1995.
51. Schor loc. cit., p. 28.
52. Joan W. Scott har bl.a. udviklet sin kønsteori i *Gender and the Politics of History*, 1988 og sin undersøgelse af feminismens historie i *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*, 1996. I dansk sammenhæng har Bente Rosenbeck (*Kroppens politik*, Kbh. 1992) været kønskonstruktivismens vigtigste fortalere.
53. Joan W. Scott: »Universalism and the History of Feminism« in *difference* 7/1, 1995, p. 4.
54. Loc. cit., p. 7.
55. Charles Taylor: *The Ethics of Authenticity*, 1991, citeret efter Rita Felski: »The Doxa of Difference« in *Signs* 23/1, 1997, p. 16.
56. Gayle Rubin: »The Traffic in Women. Notes of the 'Polical Economy' of Sex« in Rayna R. Reiter (ed.): *Toward an Anthropology of Women*, 1975. Toril Moi har skrevet en fin analyse af sex/gender-begrebets fremkomst og vej ind i feministisk teori afsluttende med en kritik af Butlers brug af begrebet, som jeg kommer tilbage til, i artiklen »Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori« in *Res Publica* 35/36, et temanummer om »Kön«, pp. 71-158, Lund 1997.
57. Der henvises til Nietzsches *Zur Genealogie der Moral* (*Gender Trouble*, p. 25).
58. Butler trækker her også på Rivieres, Lacans og mange moderne kønsteoretikers opfattelse af kønnet som en maskerade.
59. Butler: *Gender Trouble*, p. 7.
60. Jeg vil ikke diskutere Butlers læsning af Foucault nærmere; hun henviser i denne sammenhæng til sidste del af *Histoire de la sexualité* I (*Gender Trouble*, p. 23).
61. »the temporary totalization performed by identity categories is a necessary error«, *Bodies that Matter*, p. 230.
62. Julia Kristeva: »La femme, ce n'est jamais ça« in *Tel Quel* 59, 1974, citeret efter *Polylogue*, Paris 1977, p. 517.
63. *Sexual/Textual Politics*, p. 160.
64. Denise Riley: *Am I that Name? Feminism and the Category of 'Women' in History*, 1988, her citeret efter Schor: »French Feminism Is a Universalism?« p. 26; Gayatri Chakravorty Spivak: *In Other Worlds. Essays in Cultural Politics*, London 1998, p. 205.
65. *Gender Trouble*, p. 4.
66. Ellen Mortensen skriver i »Butches and nomads. The dynamic imperative in feminist theory« med henvisning til Butler og Braidotti om den »slående tendens i samtidig feministisk teori til at fremkalde et dynamisk feministisk subjekt med heroiske dimensioner, der er i stand til at påtage sig og udføre den mest betagende dåd« (*Nora* 4, 1996, p. 53). I både Simonsens og Hygum/Husums ovennævnte artikler finder man den samme struktur, hvor emancipationsutopien opstår som en fugl Fønix af den begrebslige aporis aske.
67. »Adskillelsen og udvekslingen mellem dette »værende« og »havende« fallos etableres af den symbolske orden, faderens lov«, *Gender Trouble*, p. 45. Vi kan naturligvis ikke se det grammatikalske problem i den danske oversættelse, fordi vi på dansk ikke talbøjer verberne. Eksemplet er et af mange i Gubars »What Ails Feminist Criticism?« p. 896.
68. Toril Moi: »Vad är en kvinna? Kön och genus i feministisk teori« in *Res Publica* 35/36, 1997, pp. 71-158, diskussionen om Beauvoir/Butler, p. 103.
69. Jvnf. Mikael Carleheds interessante diskussion af poststrukturalismens og But-

- lers kønsteori i »Människan utan egenskaper« in *Res Publica* 35/36, pp. 50-70.
70. Gubar loc. cit., p. 899.
  71. Moi: »Vad är en kvinna?« p. 108, med henvisning til *Det andet køn* (i den danske udgave I, p. 62).
  72. Moi loc. cit., p. 117. Også Seyla Benhabib har i *Situating the Self* (1992) peget på kroppen som udgangspunkt for individualitet og bevidsthed, jvnf. Signe Arnfred »Pengene eller Livet?« p. 15.
  73. Moi loc. cit., p. 121.
  74. *Det andet køn* I, p. 17.
  75. Moi loc. cit., p. 121.
  76. Jane Tompkins beklager tabet af den personlige stemme i litteraturkritikken (»Me and My Shadow« in Linda Kauffman (ed.): *Gender and Theory: Dialogues on Feminist Criticism*, London 1989), og Gayle Greene opfordrer kraftigt den feministiske litteraturkritik til at føle et større ansvar for den sociale bevægelse, tænke på, »hvem vi skriver for og hvorfor« og igen begynde at sige jeg: »At sige »jeg«, at »blive personlig« er en måde at centrere os selv på, at bevare jordforbindelsen« (»Looking at History« in *Changing Subjects*, p. 20-21).
  77. Jane Gallops i »Criticizing Feminist Criticism« in Marianne Hirsch and Evelyn Fox Keller (ed.): *Conflicts in Feminism*, p. 350.
  78. Jane Marcus: »Still Practice, A/Wrested Alphabet« in Benstock: *Feminist Issues in Literary Scholarship*, p. 90.
  79. Nancy K. Miller: »Decades« in Gayle Greene and Coppélia Kahn (ed.): *Changing Subjects. The Making of Feminist Literary Criticism*, p. 45.
  80. Eve Kosofsky Sedgwick: »Gender Criticism« in Stephen Greenblatt and Giles Gunn (ed.): *Redrawing the Boundaries. The Transformation of English and American Literary Studies*, New York 1992, p. 271.
  81. Loc. cit., p. 272.
  82. I »Towards a Feminist Poetics«, op. cit., p. 25.
  83. Patrocinio P. Schweickart: »Reading Ourselves: Toward a Feminist Theory of Reading«, in Elizabeth A. Flynn and Patrocinio P. Schweickart (ed.): *Gender and Reading*, Baltimore & London 1986, p. 38.
  84. Shoshana Felman: *What Does a Woman Want?* Baltimore & London 1993, p. 13.
  85. Mænd kan naturligvis også læse feministisk, hvis de læser inden for den kvindelige erfaringshorisont.
  86. Beauvoir taler om, at kvinder »oplever sig selv som ikke-væsentlige«, fordi de ikke stiller sig som subjekter, og at det får dem til at overtage mændenes synsvinkel (*Det andet køn*, I, pp. 15-17).
  87. Judith Fetterley i indledningen til *The Resisting Reader. A Feminist Approach to American Fiction*, 1978.
  88. Schweickart op. cit. :43f.
  89. Mary Jacobus: *Reading Woman: Essays in Feminist Criticism*, London 1986, p. 4.
  90. Felman: *What Does a Woman Want?* p. 6.
  91. Schweickart op.cit., p. 45.
  92. Virginia Woolf: »George Eliot«, *The Times Literary Supplement* 1919, citeret efter Virginia Woolf: *Women & Writing*, Michèle Barrett (ed.), London 1979. p. 160.
  93. Fallop: *Around 1981*, p. 240.
  94. David Perkins: *Is Literary History Possible?* Baltimore & London 1992, p. 123. Perkins' livstid begynde i 1928.
  95. Showalter: *A Literature of Their Own*. Gilbert & Gubar: *The Madwoman in the*

- Attic. Homans: Women Writers and Poetic Identity*, Princeton, New Jersey 1980 og *Bearing the Word*, Chicago 1986. Miller: *Subject to Change*, New York 1988. Ulrike Prokop: *Weiblicher Lebenszusammenhang*, Frankfurt 1976 og *Die Illusion vom Großen Paar*, Frankfurt 1991. Madelyn Gutwirth: *Madame de Staël, Novelist*, Chicago 1978. Isabelle Hoog Naginski: *George Sand. Writing for her Life*, New Brunswick & London 1991. Naomi Schor: *George Sand and Idealism*, New York 1993. Om dannelsesromanen: Elizabeth Abel, Marianne Hirsch og Elizabeth Langland: *The Voyage In*, Hanover & London 1983 og Susan Fraiman: *Unbecoming Women*, New York 1993. Om selvbiografien: Shari Benstock (ed.): *The Private Self. Theory and Practice of Women's Autobiographical Writings*, Chapel Hill, N. C. 1988 er kun en af dem. Anne K. Mellor (ed.): *Romanticism and Feminism*, Indianapolis 1988 og *Romanticism & Gender*, New York & London 1993. *Norsk Kvinnelitteraturhistorie* 1-3 (Irene Engelstad m.fl. red.), Oslo 1988-90. *Frauen Literaturgeschichte* (Hiltrud Gnüg und Renate Möhrmann Hrg.), Stuttgart 1985.
96. Gallop: *Around 1981*, det konkluderende afsnit »Afterword«, pp. 240-44.
97. Foredrag på Københavns Universitet 12.11. 1998, udkommet i serien *Arbejdsrapir*, Institut for Litteraturvidenskab, nr. 56, 1999.
98. Udgivelsestakten var: bd. 1-2: 1993, bd. 3: 1996, bd. 4: 1997 og bd. 5: 1998. Referencer til værket (herefter forkortet *NK*) anføres direkte i teksten med angivelse af bindnummer og sidetal.
99. Herunder Birgitte Borgen: *Thit Jensens samfundsengagement*, Kbh. 1976; Alice Holmgaaard og Anna Aagaard: *Kvindebevidsthed omkring den seksuelle frigørelse*, Kbh. 1976; Jette Lundbo Levy: *De knuste spejle*, Kbh. 1976; Anne Birgitte Richard: *Kvindelitteratur og kvindsituation*, Kbh. 1976; Inger-Lise Hjordt-Vetlesen: *Forlokkelse og familie*, Odense 1977; Bente Gaul: *Undertrykkelse, oplevelse og modstand*, Kbh. 1978; Elisabeth Møller Jensen: *Roser og laurbær*, Kbh. 1978; Anne Birgitte Richard: *Kvindeoffentlighed 1968-75*, Kbh. 1978; Anne Scott Sørensen: *Kvindsituation, kvindelighed, kvindekamp*, Aarhus 1978; Tine Andersen og Lise Busk-Jensen: *Mathilde Fibiger – Clara Raphael*, Kbh. 1979; Lise Busk-Jensen: *Frigørelse eller selvrealisering*, Kbh. 1981; Mette Winge: »Den Kunst at blive en god Pige, Hustru, Moder og Huusmoder«, Kbh. 1981; Stig Dalager og Anne-Marie Mai: *Danske kvindelige forfattere*, Kbh. 1982; Jette Lundbo Levy: *Lessing-perspektiver*, Kbh. 1982; Karen Klitgaard Povlsen: *Tilbageblik fremad*, 1982; bidragene om de kvindelige forfattere til *Dansk litteraturhistorie*, Kbh. 1983-5, af Marie-Louise Svane, Lise Busk-Jensen, Inger-Lise Hjordt-Vetlesen, Anne Birgitte Richard og Karen Syberg; Tania Ørum: *Pamelas døtre*, Kbh. 1985.
100. Nedenfor p. 186, 185 f., 193, 187 og 188.
101. Virginia Woolf: *A Room of One's Own* (1929), Harmondsworth 1975 (org.1929), p. 25f; Simone de Beauvoir: *Det andet køn* III, p. 370.